

KADA SU DOKUMENTI DALEKO OD REALNOSTI

Od političke edukacije ka
samoorganizaciji

IMPRESUM

Publikacija:

Kada su dokumenti daleko od realnosti. Od političke edukacije ka samoorganizaciji

Izdavač:

Forum Roma Srbije, Beograd

Urednica:

Maja Solar

Autori i autorke:

Radovan Jovanović, Danilo Ćurčić, Milena Reljić, Jelena Reljić, Jelena Krivokapić, Jasmina Drmaku, Žarka Svirčev, Robert Kasumović i Maja Solar

Lektura, korektura:

Maja Solar

Dizajn i prelom: KURS

Publikacija je nastala uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung SoutheastEurope kao deo projekta programa političke edukacije Foruma Roma Srbije za 2019. godinu. Publikacija ili njeni delovi mogu se slobodno koristiti uz navođenje izvora. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i autorki i ne odražava nužno ni stavove Foruma Roma Srbije ni Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe

KADA SU DOKUMENTI DALEKO OD REALNOSTI

Od političke edukacije ka
samoorganizaciji

SADRŽAJ

- 9 Uvodna reč
- 15 **Radovan Jovanović** — KADA *PRAVO* NA VODU NIJE DOVOLJNO...
- 25 **Danilo Ćurčić** — PROBLEMI STANOVANJA ROMA I ROMKINJA U SRBIJI
- 35 **Milena i Jelena Reljić** — POLOŽAJ MLADIH ROMA I ROMKINJA U SRBIJI
- 43 **Jelena Krivokapić** — MEDIJSKO PODSTICANJE KRIMINALIZACIJE ROMA I ROMKINJA
- 51 **Jasmina Drmaku** — IMA LI EKONOMIJA UTICAJA NA ROMSKU KULTURU I TRADICIJU?
- 59 **Žarka Svirčev** — LUTKA ZA ROMKINJU
- 67 **Robert Kasumović** — POLITIČKO NEJEDINSTVO ROMA I ROMKINJA U SRBIJI
- 75 **Maja Solar** — INKLUZIJA KAO DEPOLITIZACIJA ROMSKE ZAJEDNICE
- 91 Biografije autorki i autora

UVODNA REČ

Kao jedna od retkih romska organizacija koja, već godinama za redom, pre svega radi na *političkoj edukaciji* romske zajednice, a da pri tom nije reč o „politici“ koja podrazumeva generisanje partijskog članstva aktuelnih struktura vlasti ili o pukom birokratizmu koji niže jalove programe više namenjene ispunjavanju procedura nego istinskoj emancipaciji romske zajednice, *Forum Roma Srbije* je uz podršku fondacije *Rosa Luxemburg kancelarije za Jugoistočnu Evropu* i ove godine nastavio i produbio ovaj rad. Prvobitni programi političke edukacije su bili namenjeni polaznicama i polaznicima koji su sticali osnovna politička znanja i sa kojima se, kroz radionice, treninge, diskusije i javna predavanja, radilo na opštem političkom opismenjavanju.

U tom pravcu, programi su se najpre odnosili na sticanje znanja i razumevanje fundamentalnih pojmova teorije i prakse politike. Potom se napravio korak dalje: tokom 2017. godine, programi *Foruma Roma Srbije* su ovo znanje nastojali da primene u konkretnijim analizama i intervencijama u pravno-političke dokumente koji odražavaju državne strategije rešavanja problema „romskog pitanja“. U te svrhe, aktivisti i aktivistkinje su se upoznavali sa regulativama i strateškim dokumentima koji se odnose na politiku inkluzije Roma i Romkinja, a pre svega sa *Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025.* trenutno krucijalnim dokumentom kojim se oblikuje državna politika u pogledu rešavanja problema sa kojima se romska zajednica suočava, te su ih kritički propitivali, analizirali i nastojali da pokažu šta su sve problemi koje ovakva „dokumentska politika“ – miljama udaljena od realnosti života Roma i Romkinja – stvara. Kritička analiza je obratila pažnju i na to kako ovaj državni dokument, kao i prateći dokumenti poput dvogodišnjih *Akcionih planova* koji konkretizuju primenu Strategije, te njihovo suodnošenje sa povezanim aktima i odredbama, već na formalnom planu pokazuju koliko kontradikcija, poteškoća, kolizija, neusklađenosti i netransparentnosti proizvodi zakonska regulativa u sopstvenom okviru. Ovo je, pak, rezultiralo intervencijom u političko polje, kroz publikovanje tzv. *izveštaja iz senke*, napravljenog na osnovu kritičkih analiza i povezivanja problema sa širim društveno-ekonomskim okvirom, pod naslovom „Između forme i realnosti – Izveštaj iz senke o sprovođenju Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji (perspektive aktivista)“. A onda su se napravili koraci dalje...

Ovogodišnji program *Foruma Roma Srbije* je, ne prekidajući kontinuiran rad na političkoj edukaciji, nastojao da učini i prve korake ka konkretnijoj političkoj samoorganizaciji romske zajednice. U

tom smeru, pored tribina, radionica, diskusija i treninga, održali su se susreti, razgovori i planovi sa sakupljačima sekundarnih sirovina u romskim naseljima u Nišu i Novom Sadu, te se otvorila perspektiva organizovanja u sindikalnoj formi, kao i razmišljanje o formama političkog povezivanja sa ostalim progresivnim grupama u zemlji. Utoliko je ovogodišnji program nastavio kritički da propituje mere koje država preduzima, ili pre ne preduzima u svrhe rešavanja problema romske populacije, paralelno sa prvim koracima u radu na samoorganiziranju Roma i Romkinja. Dakako, i jedno i drugo iziskuje kontinuitet, ne bi li politika – koja će istinski biti demokratična, nediskriminatorna i koja će uređivati živote Roma i Romkinja ukidajući sve vrste društvenih nejednakosti – zaista obuhvatala najšire i (trenutno) najugroženije slojeve romske zajednice. Aktivisti i aktivistkinje *Foruma Roma Srbije*, te saradnici i saradnice, saborci i saborkinje, stoga su ovogodišnji zbornik posvetili temama koje se odnose na ovaj okvir.

Kako su zvanični dokumenti politike inkluzije veoma udaljeni od onoga što je realnost života pripadnika i pripadnica romskog stanovništva, zbornik se uglavnom sastoji od tekstova koji i dalje upiru kritičku oštricu prema ovim „politikama“ i analizu potkrepljuju uvidima sa terena. Počev od toga da većina Roma i Romkinja u Srbiji i dalje živi bez nekih od osnovnih ljudskih prava, poput prava na kvalitetnu vodu i na krov nad glavom, pa preko nedostatnih mera koje bi omogućile veći udeo romske populacije u zapošljavanju i time olakšale barem deo problema, te do ličnih i javnih iskustva mehanizama diskriminacije, i otvorenih i suptilnijih, ovaj zbornik daje pregled u razgranate teme koje su u vezi sa marginalizacijom ljudi na osnovu etniciteta i drugih identitetskih i, pre svega, klasnih razlika.

Zbornik otvara tekst Radovana Jovanovića u kojem se analizira ono što bi svaki dostojanstven ljudski život trebalo da podrazumeva: pravo na vodu. Pokazujući ne samo koliko je to pravo u

slučaju romske zajednice dovedeno u pitanje, već dovodeći u pitanje i sâm tekst *Strategije* koji ne utvrđuje jasno i nedvosmileno kako će se problem pristupa kvalitetnoj pijaćoj vodi, te osnovnoj vodovodnoj i kanalizacionoj infrastrukturi, zaista rešiti, Jovanović pokazuje kontradikcije zahtevanja prava na vodu za sve i istovremeno pomeranje realizacije tog prava u polje tržišta koje iz istog tog prava automatski isključuje one slojeve stanovništva koji ne mogu pravo na vodu da si priušte. U pogledu drugog problema, i također jednog od osnovnih ljudskih prava, o stanovanju i nedostatnostima dosadašnjih mera piše Danilo Ćurčić, pokazujući koje su se alternative razvijale nekoliko godina unazad, te jednako tako upozoravajući na one segmente „rešavanja“ problema stanovanja kroz logiku tržišta koja nastavljaju da lišavaju ovog prava sve veći broj ljudi. O tome kakva je situacija u vezi sa položajem mladih Roma i Romkinja u Srbiji pišu Milena i Jelena Reljić, demistificirajući diskurs o „jednakim šansama“ na tržištu rada i pokazujući kako oslanjanje na državne politike neće promeniti tmurnu sliku stanja u kojem se mladi nalaze. Jelena Krivokapić, pak, kroz nekoliko konkretnih primera analizira kakva je uloga medija u proizvodnji i perpetuiranju diskriminisanja Roma i Romkinja, upozoravajući na različite načine i diskurzivne nijanse kroz koje se ovo događa. O jednoj od dominantnih predrasuda u vezi sa životima Roma i Romkinja – prerana udaja Romkinja kao deo romske tradicije – piše Jasmina Drmaku, pitajući se nije li ovo pripisivanje problema prerane udaje vezano za ideološke mehanizme ipak dobrim delom u vezi sa realnim ekonomskim stanjem. A na tragu ovog mita, koji prečesto služi za nastavak praksi diskriminacije i potčinjavanja na osnovu etničke pripadnosti i polnog/rodnog identiteta, piše i Žarka Svirčev, deleći sa nama svoje iskustvo majke koja je usvojila romsku devojčicu i upoznavajući nas sa nekim od rasističkih i patrijarhalnih mehanizama opresije sa kojima se sudarala. O tome zašto i dalje ne postoji jedinstvo među

različitim romskim grupama, te kako razjedinjenost onemogućava ozbiljnije političko organizovanje u parlamentarnom smislu piše Robert Kasumović. On ipak navodi i zajedničke tačke u kojima se problemi koji se tiču najvećeg dela zajednice presecaju i prožimaju, te razmišlja kako bi one mogle predstavljati horizont buduće sveobuhvatnije integracije i radikalnije participacije u političkoj areni. Zbornik zatvara tekst urednice, Maje Solar, koji je prenesen sa drugarske platforme *Slobodni Filozofski*, u kojem se kroz osvrt na zbornik *Foruma Roma Srbije* „Romi između multikulturalizma i politika štednje“ zaključuje kako postojeća „politika“ zasnovana na brojnim dokumentima s onu stranu realnosti zapravo suštinski i nije politika, već sprečava istinsko politiziranje Roma i Romkinja.

Zbornik pored ukazivanja na realnost stoga nastoji da ukaže i na horizont alternativa. Ovi prilozi su napisani upravo kao deo praksi koje bi trebalo sve više da politiziraju romsku zajednicu, te kao još jedan korak koji bi uz neprekidnu političku edukaciju konačno doveo do ozbiljne političke samoorganizacije Roma i Romkinja. Množeći takve korake, nastavljamo dalje, svim sredstvima koja su nam na raspolaganju.

Decembar 2019,

Maja Solar, članica *Kolektiva Gerusija*, saradnica *Foruma Roma Srbije* i urednica zbornika

KADA PRAVO NA VODU NIJE DOVOLJNO...

Svi se slažu oko toga da je voda neophodna za život i preživljavanje. Ipak, ljudi nemaju direktan pristup vodi, već imaju pravila i sisteme pomoću kojih se uređuje pristup vodama, reguliše pravo na vodu, kvalitet vode, dostupnost vode, te koliko potrošnja vode košta, što mnoge ljude isključuje iz mogućnosti da uopšte imaju bilo kakav, a kamoli pristup kvalitetnoj vodi. Zvuči surovo, zar ne? U kapitalističkom sistemu u kojem danas živimo i u kojem se procesi sveopšte komodifikacije podrazumevaju, često ne razmišljamo o tome da jedno zajedničko dobro poput vode zapravo može da postane (i sve više se tretira kao) roba. Ta supstanca *koja život znači* i koja bi trebalo da bude dostupna svakom živom biću na ovoj planeti, već jeste i može

još više da postane nešto što će samo oni koji imaju novca moći da si priušte. U tom smeru, voda postaje predmet pregovora, investicija, biznis planova, koncesija, privatnog vlasništva..., a sve sa ciljem ostvarivanja profita.

Na Generalnoj skupštini UN od 28. jula 2010. godine, usvojena je rezolucija kojom je pravo na vodu za piće proglašeno jednim od osnovnih ljudskih prava. Tada je Generalna skupština UN pozvala sve države i međunarodne organizacije da pruže finansijsku podršku izgradnji kapaciteta i prenosa tehnologija kroz međunarodnu saradnju i pomoć, posebno zemljama u razvoju, kako bi se povećali napor da se za sve ljude obezbedi zdravstveno ispravna, čista, dostupna, pristupačna voda za piće, kao i kanalizacija. Neki od ključnih elemenata sadržaja ljudskog prava na vodu obuhvataju: pravo na dovoljnu količinu vode za podmirenje osnovnih potreba (princip namene korišćenja vode), dostupnost i pristupačnost neophodne količine vode odgovarajućeg kvaliteta, obaveze države, te druga prava pojedinaca koja proizlaze iz ovog osnovnog ljudskog prava. Zvuči kao da je pravo na vodu osigurano, ali je to daleko od realnosti u kojoj živimo, a naročito od realnosti u kojoj živi romsko stanovništvo u Srbiji...

Činjenica je da Romi i Romkinje u Srbiji imaju još teži ili nikakav pristup pitkoj vodi i vodosnabdevanju nego ostali delovi stanovništva. Slika krajnje marginalizacije ove etničke grupe veoma je upečatljiva ukoliko pogledamo kako izgledaju naselja u kojima obično Romi i Romkinje žive. U Srbiji postoji preko 593 romskih (podstandardnih) naselja, a komunalna infrastruktura u njima je ili nepostojeća ili neadekvatna, neuređena i lošeg kvaliteta, često i nelegalna. Razlika u uslovima stanovanja u odnosu na opštu populaciju u Srbiji je velika, a ovo pokazuju i podaci iz *Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016-2025*: oko 37% domaćinstava u romskim naseljima – spram 8% domaćinstava opšte populacije – nema odgovarajući pristup vodi za piće;

oko 67% romskih domaćinstva stanuje u kućama koje nisu priključene na kanalizaciju, prema 37% većinske populacije; 11% romskih domaćinstava – spram 0,1% domaćinstava opšte populacije – nema struju; prosečan broj soba po članu romskog domaćinstva je 0,63%, dok je u domaćinstvima opšte populacije 1,13%; 79% romskih domaćinstava je usled siromaštva primorano na slabije zagrevanje, naspram 61% domaćinstava opšte populacije, itd.¹ Strategija precizira i podatke u vezi sa vodovodnom i kanalizacionom infrastrukturom u romskim naseljima:

„U 38% romskih naselja nijedan stambeni objekat nije priključen na vodovodnu mrežu, u 32% naselja objekti su delom priključeni, dok je u 30% naselja više od dve trećine objekata priključeno na vodovodnu mrežu. U 74% naselja nijedna kuća/stambena jedinica nije priključena na kanalizacionu mrežu ili septičku jamu, a u svega 10% naselja preko dve trećine objekata je priključeno na kanalizacionu mrežu.“²

Situacija sa vodovodnom i kanalizacionom mrežom u romskim naseljima je veoma loša, a treba ukazati i na to da sâma činjenica da je vodovodna mreža eventualno i razvučena u nekom od romskih naselja još uvek ne ukazuje na to da svi stanari i stanarke objekata imaju pristup vodi.³ Dok u nekim naseljima nema postojeće infrastrukture, u drugima je ima ali je ona ili loša/neadekvatna ili stambeni objekti naprosto nisu priključeni na nju jer su nelegalni. Na ovaj problem

1 *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016-2025*, str. 36. Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_za_socijalno_ukljucivanje_roma_i_romkinja_2016_2025_0.pdf

2 Isto, str. 39.

3 Božidar Jakšić i Goran Bašić, *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002, str. 19.

nemogućnosti priključivanja stambenih objekata na infrastrukturu (ukoliko ona postoji) ukazuje i Strategija:

„Pitanje priključenja objekata na infrastrukturu tiče se njene izgradnje, kao i legalnosti izgrađene mreže i objekata, što je osnov za kasniju uknjižbu izvedenih radova na ime odgovarajućih komunalnih preduzeća, pa je preduslov za realizaciju ovih mera izgrađena urbanističko-planska dokumentacija i regulisan imovinsko-pravni status zemljišta na kome se izvode infrastrukturni radovi. Takođe, prilikom priključivanja objekata na infrastrukturu problem predstavljaju visoke cene za priključke, nedostatak sredstava siromašnih domaćinstava za plaćanje računa, kao i nepostojanje adekvatnih unutrašnjih instalacija u kućama.“⁴

Rečju: Romi i Romkinje koji žive u podstandardnim naseljima ili nemaju nikakvu vodovodnu i kanalizacionu infrastrukturu; ukoliko pak ova infrastruktura postoji i razvučena je u naseljima, Romi i Romkinje često ne mogu da se priključe na nju, jer stambeni objekti u kojima žive nisu legalno zavedeni i nemaju status koji bi otvorio mogućnost priključivanja na mreže; no, čak i ako imaju *pravni* uslov priključivanja objekata na infrastrukture, Romi i Romkinje nemaju novca da ga plate, a često je priključivanje nemoguće i zbog loših unutrašnjih instalacija samih stambenih objekata; ako bi pak i uspeli da plate priključivanje i ako je ono omogućeno adekvatnim instalacijama u objektima, Romi i Romkinje nemaju novca da (kontinuirano) plaćaju račune za vodu, komunalne služe i ostalo... Višegeneracijsko siromaštvo, veoma niski prihodi i slaba zaposlenost su dodatne prepreke Romima i Romkinjama da samostalno rade na unapređenju uslova u kojima stanuju, dok su troškovi stanovanja često toliko visoki da

⁴ *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016-2025*, str. 39.

ugrožavaju zadovoljenje ostalih životnih potreba ili dovode do visokih dugovanja za struju, komunalije i slično. Izgleda kao začarani krug, kao što i *Strategija* i ostali zvanični dokumenti izgledaju kao pravni tekstovi koji nižu uopštene predloge mera i rešenja, a za koje se na terenu pokazuje da su samo spisak kojim država ispunjava birokratske naloge u procesu priključivanja Evropskoj uniji.⁵

Prema UN rezoluciji, država se takođe adresira kao entitet koji bi trebalo da osigura svakom pojedincu pristup vodi. Međutim, kako u Evropi tako i u Srbiji, pravo na vodu sve više dolazi u sukob sa ekonomskim imperativima koje nalažu neoliberalni režim kapitalizma i mere štednje koje proizlaze iz njega. Ovo je vidljivo i iz nekih novih zakona ili odredbi zakona koji se sve više usklađuju sa logikom kapitala, a sve manje sa potrebama ljudi.

Osnovni zakon kojim se uređuje način upravljanja vodama, zaštita i korišćenje voda, ali i pravni status voda te načini organizovanja i finansiranja vodne delatnosti, u Srbiji je Zakon o vodama. Već u ovoj ključnoj pravnoj regulativi je 2016. došlo do promene člana 5, kada se voda umesto kao *dobro od opšteg interesa* definiše kao *privodno bogatstvo*. No, nije ovo jedini zakon u državi koji zapravo od vode kao opšteg prava sve više vodu čini robom, te sve manje omogućava ljudima pristup kvalitetnoj vodi, uslugama vodosnabdevanja i komunalnim delatnostima. Skupština Republike Srbije je 2017. godine po hitnom postupku usvojila Zakon o izmenama i dopunama Zakona o komunalnim delatnostima. Takođe, usvojen je i Zakon o izmenama

5 O tome koliko je realnost udaljena od onoga što i *Strategija* i ostali dokumenti – koji navodno uređuju romsku inkluziju i poboljšavaju živote romskog stanovništva – obećavaju, videti: *Između forme i realnosti. Izveštaj iz senke o sprovođenju Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji (perspektive aktivista)*, Forum Roma Srbije, 2018. Dostupno na: <http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2019/06/Između-forme-i-realnosti.pdf>

i dopunama Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama. Donošenjem ovih zakona možemo videti da državu sve manje interesuje zajedničko dobro svih njenih građana, a sve je više interesuju profit i kapital. Otvaraju se vrata privatnicima i kapitalu, što vodi do povećanja cena usluga, otpuštanju radnica i radnika, opadanju kvaliteta usluga i isključenosti najsiromašnijih. Država se, dakle, sve više povlači iz sfere u kojoj bi trebalo ne samo da garantuje nego i da realizuje osnovno ljudsko pravo na vodu, a ovu sferu sve više prepušta tržištu. Za to se iznalaze razna „objašnjenja“:

„Kao razlog lošeg stanja u vodoprivredi često se navodi kako kapaciteti nadležnih organa, kao i kapaciteti javnih vodoprivrednih preduzeća, nisu dovoljni kako bi se ova oblast adekvatno uredila. Pored toga, konstatuje se problem nedovoljnog finansiranja iz državnog budžeta i jedinica lokalne samouprave. Iako bi za bilo kakvo strateško planiranje i sprovođenje infrastrukturnih projekata u ovoj oblasti bilo neophodno garantovati stabilan i kontinuiran izvor finansiranja od strane Republike Srbije, praksa pokazuje suprotno – država se gotovo potpuno povukla kada je reč o ulaganjima u ovaj sektor sprovodeći samo one reforme koje proširuju ulogu tržišta. Trenutno stanje zapravo pokazuje koliko je pitanje zaštite životne sredine i vodnih resursa jedna zapuštena domena, sistemski ignorisana od strane najviših nivoa upravljačkih struktura.“ (...) „Zapravo, može se konstatovati i da se postojeći nadležni organi, kao nositelji vodne politike, ne bave niti su zainteresovani za ozbiljno promišljanje strategija koje bi suštinski unapredile sektor voda, sem ukoliko nisu direktno povezane sa direktivama u oblastima zaštite životne sredine a kao uslov pristupnim pregovorima Srbije i EU. Ostavlja se, dakle, utisak da se odluke ne donose na osnovu razložno definisanih

političkih ciljeva koji odgovaraju javnom interesu, već su u direktnoj vezi sa procesom evrointegracija.“⁶

To dovodi do zaključka da će Romi i Romkinje koji nemaju pristup vodi za piće, i uopšte vodovodnoj i kanalizacionoj infrastrukturi, još manje imati šanse da dobiju pristup vodi u takvom sistemu. Iako u državnim dokumentima i zakonima i dalje postoje odredbe koje deklarativno obećavaju bolji pristup vodi za sve, istovremeno je sve više odredbi koje jasno ukazuju na povlačenje države kao garanta ovog osnovnog ljudskog prava i koje ističu ekonomska „rešenja“ koja se odvijaju na tržištu.

Ipak, u slučaju problema nemogućnosti pristupa vodi u romskim naseljima, ne radi se samo o *pravu* na vodu. U *Strategiji* se kao osnovni razlog zašto Romi i Romkinje u naseljima nemaju vodu, pre svega, ističe pravni momenat: problem legalizacije. Nemogućnosti legalizacije stambenih jedinica u romskim naseljima doprinose loši uslovi stanovanja, nemanje toaleta, kupatila, loše instalacije i uopšte loš materijal od kojeg su izgrađeni stambeni objekti... Država bi dakle trebalo da reši ovaj problem, ali kako? Prema *Strategiji*: uglavnom tako što najveću odgovornost prebacuje na lokalne samouprave. Lokalne samouprave su te koje bi trebalo da izgrade nove urbanističke planove, koji bi potom omogućili legalizaciju objekata i infrastrukture, a resorno ministarstvo bi trebalo da pruža finansijsku i stručnu pomoć pre svega u onom delu koji se tiče birokratije (stvaranje baze podataka o prostoru, izrada planske dokumentacije i akcionih planova). I samo uopšteno se navodi kako će *realizaciju* ovih planova finansirati vlada zajedno sa jedinicama lokalne samouprave i međunarodnim partnerima. U delu

6 *Voda kao zajedničko dobro: prilog za borbu protiv privatizacije vodosnabdevanja*, Centar za politike emancipacije, Beograd, 2017, str. 17, 18.

Strategije gde se jasno preciziraju mere i pravci nalaženja finansijskih sredstava da se one realizuju, akcenat je na lokalnim samoupravama, kao i na organizacijama civilnog društva i njihovoj ulozi u „osveščivanju“ Roma i Romkinja kako treba redovno plaćati račune:

„*Lokalne samouprave* će uvrstiti izgradnju komunalnih infrastrukture u romskim naseljima u lokalni akcioni plan za inkluziju Roma i Romkinja i *osigurati budžetska sredstva za njihovu realizaciju*. Lokalne samouprave i njihova komunalna preduzeća će izgraditi potrebnu infrastrukturu i priključke na objekte uz pribavljanje adekvatnih građevinskih i upotrebnih dozvola. Infrastrukturna mreža i priključci moraju biti uknjiženi i uključeni u komunalni sistem i strukture, čime će se obezbediti redovno održavanje, popravke i dogradnje ovih struktura od strane nadležnih komunalnih preduzeća. Lokalne samouprave će obezbediti finansijsku pomoć organizacija civilnog društva koje će organizovati i sprovoditi aktivnosti u vezi sa jačanjem svesti i informisanjem stanovnika romskih naselja o mogućnostima da ostvaruju prava u vezi sa boljom dostupnošću komunalnih usluga i servisa, o značaju komunalnog uređenja naselja, kao i uređenja i očuvanja životne sredine, o potrebi redovnog plaćanja računa i mogućnostima i načinima ostvarivanja subvencija za plaćanje komunalnih troškova. *Resorno ministarstvo* će obezbediti podršku za finansiranje ili sufinansiranje izgradnje infrastrukturne mreže i priključaka za objekte u romskim naseljima u onim lokalnim samoupravama koje su prethodno za ove radove izradile potrebnu tehničku dokumentaciju svojim sredstvima ili sredstvima koja su samostalno nabavile. [istakao R.J.]“⁷

7 *Strategija*, str. 71, 72.

Kada će se, dakle, objekti u romskim naseljima legalizovati zavisi od lokalnih samouprava i njihovog načina da nađu novac za to. Kada i ako se to dogodi, onda će u samoj realizaciji izgradnje infrastrukture i priključivanja na nju država *možda* finansijski pomoći, a da bi to navodno bilo održivo potrebno je „prosvetliti“ romsko stanovništvo kako račune treba plaćati redovno. No, čak i da se ovo *pravo* na vodu realizira, Romi i Romkinje uglavnom nemaju finansijskih mogućnosti da pristup vodi obezbede dugoročno, jer zbog svoje strukturne pozicije u ovom društvu ne mogu plaćati račune. Kako će se problem rešiti, ko će u tržišnom nadmetanju po principu preživljavanja uspeti da plati a ko ne, hoće li sve veći broj ljudi ostajati bez pristupa kvalitetnoj i pitkoj vodi – o tome *Strategija* ne polaže račun. To je, izgleda, prepušteno tržištu, na kojem nemaju svi iste početne pozicije, pa ko se kako snađe...

Da bi voda bila dostupna svima, *pravo* na nju je samo jedan korak, a da bi stvarno bila dostupna svima, moraju se menjati uslovi proizvodnje. U tom pravcu bi borbu za pravo na vodu valjalo još više radikalizovati, pre svega unošenjem ovog prava i u Ustav. Ukoliko se zajedničkim borbama – kroz različite inicijative usmerene na ljudske potrebe – ne izborimo da pravo na vodu bude ustavno pravo svih ljudi, kao i na očuvanje vode pre svega kao *zajedničkog dobra* koje bi realno bilo dostupno svima, kvalitetna voda bi uskoro mogla postati isključivo privilegija bogatih.

PROBLEMI STANOVANJA ROMA I ROMKINJA U SRBIJI

Svaki razgovor o položaju Roma i Romkinja u Srbiji neminovno završi zaključkom da država treba nešto da preduzme kako bi se unapredilo stanje u pogledu njihove inkluzije, bilo u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite ili stanovanja. Izvestan broj odgovora na pitanje šta bi država trebalo da uradi sadržan je u *Strategiji za socijalno uključivanje Roma u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine*.⁸ Međutim, ovaj dokument – ali i generalna situacija u pogledu stambene politike u Srbiji, ukoliko

8 Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_za_socijalno_ukljucivanje_roma_i_romkinja_2016_2025_0.pdf

ne dođe do radikalne promene u borbi za ova prava – ne daje nadu za optimizam.

Prema poslednjim istraživanjima, broj neformalnih ili kako ih nadležno ministarstvo naziva podstandardnih romskih naselja u Srbiji je 583.⁹ Ova naselja nalaze se u 169 gradova i opština u Srbiji i predstavljaju mesta u kojima živi veliki broj Roma i Romkinja, koji su najsiromašniji među najsiromašnjijima. U njima često nema pristupa pijaćoj vodi, kanalizaciji, električnoj energiji, a putevi i trotoari su za stanovnike ovih naselja daleka budućnost. U takvoj situaciji je jasno da se stanje neće i ne može promeniti „mekim“ merama koje se predviđaju Strategijom, koja se smatra ključnim dokumentom za unapređenje položaja Roma i Romkinja u Srbiji.

Ovim dokumentom predviđeno je da se „obezbede programski i informacioni preduslovi za unapređenje uslova stanovanja Roma i Romkinja“, kao i da se „stvaraju prostorno-planski preduslovi za unapređenje stanovanja u održivim romskim naseljima“, te „stvaranje normativnih preduslova za rešavanje imovinsko-pravnog statusa parcela i objekata u održivim romskim naseljima sa konačnim ciljem legalizacije i unapređenja stambenih objekata u ovim naseljima“. Pored toga, kao operativni ciljevi Strategije navode se unapređenje komunalne infrastrukture u romskim naseljima, unapređenje standarda stanovanja, kao i izgradnja stanova za socijalno stanovanje, te na kraju sprovođenje raseljavanja neodrživih romskih naselja u skladu sa međunarodnim standardima i očuvanje etnokulturnog identiteta u stanovanju. Međutim, problem sa strategijom je to što se ona uglavom

9 Videti: Aleksandar Đorđević, Podstandardna romska naselja u Srbiji. Pregled podataka iz Geografskog Informacionog Sistema za 2016. godinu, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2017. Dostupno na: <https://www.osce.org/sr/mission-to-serbia/309401?download=true>

bavi stvaranjem preduslova i uslova za unapređenje stanovanja Roma i Romkinja. Istovremeno, isti ti Romi i Romkinje koje Strategija adresira – prema poslednjem istraživanju o njenom sprovođenju koje je sproveo Zaštitnik građana – svoje uslove stanovanja samo u 4,52% ocenjuju kao vrlo dobre. Svi ostali uslove stanovanja ocenjuju ili kao zadovoljavajuće (22,03%), ili kao loše (38,42%) ili vrlo loše (35,03%).¹⁰ U ovakvim okolnostima, neophodno je analizirati uzroke zbog kojih su uslovi stanovanja Roma i Romkinja toliko loši i uvideti na koji način je moguće promeniti pristup rešavanju ovih problema. Podsetimo se, ostvarivanje prava na adekvatno stanovanje centralno je za ostvarivanje čitavog niza drugih prava – od prava na zdravlje, prava na život u dostojanstvu, pa sve do prava na obrazovanje, zapošljavanje i drugih.

Ukoliko se analizira stanje stvari u Beogradu, kao najvećem gradu u kom se i nalazi najveći broj romskih naselja, videćemo da se situacija ne menja iz godine u godinu. Prvi veliki talas prinudnih iseljenja neformalnih romskih naselja koja su u Beogradu „smetala“ izgradnji velikih infrastrukturnih projekata, trajao je od 2009. do 2012. godine i obuhvatio je preko 2700 Roma i Romkinja.¹¹ Oni su nakon iseljenja ostajali ili bez krova nad glavom ili su smeštani u neadekvatne objekte u kontejnerskim naseljima u Beogradu. Nakon ovih iseljenja – kao i nečega što bi jedni nazvali pritiscima, a drugi preporukama i predlozima za promenu ovakvog stanja stvari (koji su dolazili od međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava, nevladinih organizacija, aktivista i aktivistkinja, i međunarodnih organizacija) – donet je novi Zakon o stanovanju i održavanju zgrada. Ovaj Zakon, koji je sada krovni

10 Iskazani procenti ne odražavaju podatke dobijene na reprezentativnom uzorku, već one podatke koji su prikupljeni istraživanjem koje je sprovedeno u romskim naseljima u 20 gradova i opština u Srbiji.

11 *Platforma za ostvarivanje prava na adekvatno stanovanje*, dostupno na: <http://www.mc.rs/platforma-za-ostvarivanje-prava-na-adekvatno-stanovanje.4.html?eventId=8820>

zakon kojim se uređuje oblast stanovanja, propisao je i postupak iseljenja i preseljenja koji se sprovodi u situacijama koje su iste ili slične onima kada su iseljavana neformalna romska naselja u vreme između 2009. i 2012. godine.

Prema zakonu, postupci iseljenja i preseljenja se sprovode u onim slučajevima u kojima je neophodno sprovesti iseljenje, a osobe koje se iseljavaju a nemaju sredstva da sebi obezbede drugi smeštaj ostvaruju pravo na preseljenje u odgovarajući smeštaj koji obezbeđuje jedinica lokalne samouprave. Iako je ovo rešenje znatan pomak u odnosu na stanje stvari pre donošenja Zakona o stanovanju i održavanju zgrada, kada nije postojala eksplicitna zakonska odredba kojom se propisuje da se u postupcima iseljenja mora obezbediti alternativni smeštaj, problem je u tome što se ovim zakonom ni na koji način ne garantuje da se iseljenja sprovode samo kao *krajnja mera*, dakle u situacijama kada ni na koji drugi način nije moguće unaprediti uslove stanovanja ili rešiti stambene potrebe lica koja žive u neadekvatnom smeštaju. Ovo se pre svega ogleda u tome što, u slučaju donošenja odluke o neophodnosti iseljenja i plana preseljenja, Zakonom nije propisano na koji način zajednica koja je pogođena iseljenjem ima mogućnost da predloži alternative iseljenju i ponudi druga rešenja kojima bi se rešili stambeni problemi sa kojima se suočavaju, pre nego da se oni iseljavaju iz naselja u kojima žive. Jednostavno, Zakonom nisu predviđeni mehanizmi za učešće građana u odlučivanju o sudbini naselja u kom žive. Usled toga, Romi i Romkinje koji žive u neformalnim naseljima, osim onih najsrećnijih koji imaju priliku da im uslovi stanovanja u naseljima u kojima žive budu unapređeni, najčešće su suočeni sa nekoliko rešenja koja im se nude za njihove stambene probleme.

Prvo rešenje, koje se još uvek odnosi na dvadesetak porodica koje su mahom iseljene iz neformalnog naselja Belvil, podrazumeva smeštaj u metalne kontejnere u nekom od naselja koje je Grad Beograd

formirao nakon iseljenja neformalnih naselja Gazela i Belvil. U ovim naseljima, u kojima žive isključivo Romi i Romkinje, porodice koje imaju do pet članova domaćinstva smeštene su u 14,8 m² prostora. Veće porodice imaju više prostora, ali najveći problem u svemu ovome je što su ovo segregisana naselja u kojima nema adekvatnog pristupa infrastrukturi: ona se već godinama ne održava, a uslovi života u takvim naseljima su ispod ljudskog dostojanstva.

U svim drugim slučajevima, Romi i Romkinje koji nisu u mogućnosti da sami reše svoje stambene potrebe imaju opcije da konkurišu za socijalno stanovanje ili da budu preseljeni u seoska domaćinstva u Srbiji. Oni, pak, koji poseduju zemljište u svom vlasništvu mogu i da konkurišu za dodelu građevinskog materijala, u onim retkim prilikama kada su programi za takvu vrstu stambene podrške dostupni.

Kao što je pomenuto, jedna od opcija koja se Romima i Romkinjama nudi za rešavanje njihovih stambenih potreba odnosi se na socijalno stanovanje. Problem sa socijalnim stanovanjem u Srbiji je u tome što je ono neodrživo: stambenih jedinica socijalnog stanovanja koje se grade je malo, a u određenim slučajevima može se reći i da je nepriuštivo, posebno za najsiromašnije Rome i Romkinje. Pitanje priuštivosti stanovanja za najsiromašnije je, uopšte, primer potpunog nemara države za probleme sa kojima se suočavaju građani i građanke Srbije. Uprkos tome, rešenja za ove probleme nema na vidiku. Primera radi, iako je već pomenutim Zakonom o stanovanju i održavanju zgrada umesto dosadašnjeg sistema socijalnog stanovanja predviđen čitav spektar prava koja se ostvaruju u okviru Programa stambene podrške, nepoznato je da li su ovi programi uopšte pripremljeni, dok za stambeni dodatak nadležni u lokalnim samoupravama tvrde da je neprimenljiv.¹² Pored toga, ovim zakonom je propisana i obaveza

12 Podaci prikupljeni prilikom sastanka sa predstavnicima Gradske uprave grada Beograda povodom pripreme Stambene strategije grada Beograda, decembar 2019. godine.

donošenja Nacionalne stambene strategije, koja je trebalo da postavi prioritete u pogledu ostvarivanja prava na adekvatno stanovanje u Srbiji i koja bi omogućila da u gradovima i opštinama budu donete i lokalne stambene strategije. Poslednjeg dana 2017. godine istekao je rok za njeno donošenje. Iako se radi o skoro dvogodišnjem kašnjenju u donošenju strateškog dokumenta na osnovu kog bi trebalo da se postave prioritete za rešavanje nagomilanih problema građana i građanki u oblasti stanovanja, izgleda da to malo koga uznemirava. Razlog za to se, pre svega, nalazi u činjenici da je stanovanje na izvestan način proterano iz javne sfere, ono se ne smatra pravom koje je država dužna da obezbedi građanima i građankama. Nijedan predsednik niti predsednica Vlade Republike Srbije u svojim programima rada nisu navodili stanovanje kao jednu od tema kojom će se Vlada baviti. Ovo je posledica toga što se stanovanje gotovo isključivo shvata kao roba koja treba da prihoduje na tržištu, a građani i građanke se u rešavanju svojih stambenih potreba moraju snalaziti sami – kroz nasledstvo, večno nesigurno podstanarstvo ili podizanje stambenih kredita.

U takvoj situaciji, sasvim je logično da su Romi i Romkinje, kao najsiromašniji i sasvim sigurno najugroženiji, prepušteni sami sebi, a programi koji im se nude ni za dvocifren broj godina neće rešiti probleme sa kojima se oni suočavaju. Kao primer za to može se navesti program rešavanja stambenih potreba koji sprovodi Grad Beograd. Pored činjenice da se gradi premalo stanova za narasle stambene potrebe, problem sa ovim programom stambenog zbrinjavanja je i u tome što se onima koji uspešno savladaju sve birokratske prepreke nudi stambeno rešenje koje se vrlo brzo pokazuje kao *nepriuštivo za one sa najnižim primanjima ili one koji su korisnici novčane socijalne pomoći*. U praksi su приметni brojni slučajevi u kojima korisnici socijalnih stanova imaju veće račune za komunalne usluge i zakup stana nego što im je iznos penzije ili socijalne pomoći. Pored toga, deo politika

mera štednje je i to da korisnici socijalnih stanova, shodno izmenama Zakona o porezima na imovinu, imaju obavezu da plaćaju porez na imovinu! Njihovo socijalno stanovanje je oporezovano kao da se radi o bilo kakvom drugom zakupu stana na tržištu. Iako je ovaj svojevrсни porez na siromaštvo osporen pred Ustavnim sudom još 2015. godine, sud do danas nije utvrdio njegovu neustavnost. Povrh svega, velika većina najsiromašnijih korisnika socijalnih stanova su radno sposobni korisnici novčane socijalne pomoći, koji po Zakonu o socijalnoj zaštiti ovu pomoć primaju samo devet meseci u toku kalendarske godine. Na samom kraju, pravo na subvencije za račune za Infostan (a samim tim i za zakup socijalnog stana) – koje se ostvaruju preko Interventne mere zaštite najugroženijih građana koje je doneo Grad Beograd – ostvaruje se „pod uslovom da uplatnice objedinjenog sistema naplate JKP „Infostan“ za prethodni mesec uplate do kraja tekućeg meseca“.

Korisnici i korisnice socijalnih stanova u Beogradu su, dakle, pod stalnim pritiskom da redovno izmiruju dugovanja koja su im često preveliko opterećenje za kućne budžete. Onda kada ne plate tri računa za redom ili četiri računa u toku godine, prema odredbama ugovora o zakupu socijalnog stana koji su zaključili sa Gradom Beogradom njima se može otkazati ugovor, stoga oni ostaju da žive u strahu od prinudnog iseljenja i iz socijalnog stana. Pravna zaštita u ovim slučajevima je, kako se do sada se pokazalo, skoro nemoguća, pa je stanovnicima socijalnih stanova koji žive u ovakvim uslovima preostalo jedino da se samoorganizuju kako bi sprečavali iseljenja onda kada su zakazana.

Drugi model za rešavanje stambenih potreba Roma i Romkinja koji žive u neadekvatnom stanovanju sprovodi se kroz otkup kuća sa okućnicom u selima u Srbiji. Ovaj program podrazumeva da se uglavnom kupuju napuštene kuće u koje se useljavaju Romi i Romkinje koji su prethodno živeli u neformalnim naseljima. Oni na ovaj način

postaju vlasnici kuća koje se otkupljuju, uz zabranu prodaje istih u periodu od najmanje pet godina. U nekim situacijama korisnici ovih programa dobijaju i podršku za započinjanje svojih dohodovnih aktivnosti u selima, uglavnom kroz dobijanje alata ili mašina koje bi mogle da se koriste za obavljanje zanatskih radova. Ovo rešenje, iako uzima u obzir i potrebe koje nisu isključivo vezane za obezbeđivanje krova nad glavom (što je slučaj sa socijalnim stanovanjem), ipak ne uspeva da u većoj meri utiče na rešavanje problema sa kojima se Romi i Romkinje koji su preseljeni van Beograda suočavaju. Obezbeđivanje kuća sa okućnicom, te alata i mašina, ipak nije dovoljno da se prevaziđu posledice višedecenijske marginalizacije. Pored toga, većina Roma i Romkinja prihoduje od poslova koji su vezani za veće urbane centre, pa u situacijama kada su preseljeni u sela, oni ne uspevaju da obezbede minimum egzistencije. Pojedini članovi porodica koje su preseljene iz Beograda se neretko vraćaju nazad, gde žive u drugim neformalnim naseljima i obavljaju poslove od kojih mogu da prihoduju dovoljno da obezbede egzistenciju sebi i članovima svojih porodica.

Treći i poslednji program podrazumeva dodeljivanje građevinskog materijala za završetak izgradnje objekata u kojima Romi i Romkinje žive. Međutim, on je dostupan samo onima koji već poseduju zemljište na kom je predviđena gradnja. Samim time, oni najugroženiji koji žive u neformalnim naseljima, koja su po pravilu izgrađena na javnom zemljištu, ostaju van dometa ovih mera.

Ovaj kratki pregled najtipičnijih programa za stambeno zbrinjavanje Roma i Romkinja jasno pokazuje kako oni ne pružaju odgovore na nagomilane probleme u ovoj oblasti. Pored toga što su nepriuštivi, ili što ne pružaju dovoljno mogućnosti za socijalno uključivanje, oni ponekad nisu ni osmišljeni tako da se mogu odnositi na najveći broj stambeno ugroženih Roma i Romkinja. Ukoliko ovome dodamo sveopšti problem sa segregacijom Roma u stanovanju (bilo u postojećim

naseljima u kojima stanuju, bilo u naseljima koja se grade za stanovanje Roma i Romkinja i/ili socijalno ugroženih kategorija stanovništva), probleme sa diskriminacijom prilikom pronalaženja stanova koji se na tržištu nude u zakup, kao i probleme koji se odnose na pristup drugim pravima koja su uvezana sa pravom na adekvatno stanovanje, slika je još gora. Zbog toga je neophodno pronaći načine da se ponude održive alternative koje će poteći pre svega od romske zajednice i istinskih potreba onih koji su najugroženiji unutar nje.

POLOŽAJ MLADIH ROMA I ROMKINJA U SRBIJI

Rečenica *mladi menjaju svet* je opšte mesto u kulturi i u dominantnom diskursu. Često se podrazumeva kako su mladi oni koji društvo vode ka boljitku. U kapitalističkom svetu se ovom sintagmom želi afirmisati kreativnost i spontanost mladih ljudi, kao i postojanje socijalne mobilnosti. Pretpostavlja se da su „mladi“ socijalna grupa čiji vitalistički element nužno proizvodi progres, te da je reč o pojedincima i pojedinkama koji imaju iste ili podjednake šanse u društvu. Naravno, prema kapitalističkoj ideologiji... Međutim, stvarnost pokazuje nešto drugo. Šta se dešava sa mladim ljudima koji nemaju jednake startne pozicije u trci za bolji položaj u društvu? Šta se dešava sa mladima koji su pripadnici i pripadnice marginalizovane grupe koja ne samo

da je ideološki skrajnuta, već je i institucionalno i u svakom smislu segregirana? Dakle, zanimae nas položaj mladih u romskoj zajednici.

Položaj u društvu se određuje na različite načine, a zavisi od višestrukih podela, primera radi na osnovu klase, rase, pola/roda, etniciteta, verskih ubeđenja... Društveni položaj se često meri ulogom koju pojedinac/ka obavlja u društvenoj strukturi i statusom koji s tim u vezi zauzima. No, ono što suštinski određuje nečije mesto u kapitalističkoj strukturi proizvodnje, jeste *klasna* pozicija koju zauzima. To je upravo ono što se u ideologemu *mladi* zanemaruje. Kada se govori o mladima, nekako se podrazumeva kao da svi koji su mladi imaju iste početne pozicije, a ukoliko to nemaju kao da ih lako mogu dostići svojim radom i zalaganjem. Međutim, kapitalistička stvarnost nam pokazuje kako se položaj u društvu, odnosno klasna pozicija, uglavnom reprodukuje generacijski: pojedinci/ke koji uspeju da prevaziđu svoja klasna ograničenja, te postignu bolji klasni položaj, predstavljaju izolovane slučajeve i nemaju velikog uticaja na generalno poboljšanje položaja romske etničke grupe.

Ipak, dominantni diskurs neuspeh klasne mobilnosti nastavlja da pripisuje sâmim pojedincima i pojedinkama, kao da su oni isključivi i jedini krivci za svoje nedaće. Ovakva slika, koja se specifično odnosi i na romsku zajednicu, poduprta je i sve većim osnaživanjem desnice u regionu i Evropi. Netolerancija, diskriminacija, kao i česti napadi na romsku omladinu i romski narod uopšte, nastavljaju da budu svakodnevica.

Pozicija romske omladine određena je i njihovim radnim statusom i prilikama za zapošljavanje. Nacionalne manjine se zapošljavaju primenom posebnih mera, koje se, pak, razlikuju od uobičajenih metoda odabira i zapošljavanja drugih. Ove tzv. afirmativne mere se donose radi postizanja veće jednakosti onih čija početna pozicija naprosto nije

ista i propisuju se kao pravo na zastupljenost.¹³ Zaposlenost i zapošljavanje Roma i Romkinja je na veoma niskom nivou. Podaci *Zavoda za statistiku Republike Srbije* iz 2011. godine¹⁴ pokazuju da je 72,1% Roma/kinja ekonomski neaktivno, dok u kategoriji aktivnih njih 59,0% ne radi. Pored nezaposlenosti, ono što karakteriše ekonomsku aktivnost Roma jeste obavljanje niskokvalifikovanih i manje plaćenih poslova. Prema zakonu o zastupljenosti, romske nacionalne manjine u institucijama treba biti 2% od ukupne populacije (kvotno zapošljavanje). Ipak, ovaj zakon se ne sprovodi. Ukoliko se to dogodi, donosioci odluka se diče time kako zapošljavaju Rome/kinje u državnim institucijama, dok im zapravo daju poslove javnog komunalnog preduzeća i druge niskokvalifikovane poslove koji nisu u skladu sa njihovom stručnom spremom. Važno je napomenuti da je čest slučaj da te poslove dobijaju preko stranačkog zapošljavanja, što dodatno deprimira i pasivizira mlade Rome i Romkinje da nastave sa obrazovanjem.

Na ovakav način i ovakvim „merama zapošljavanja“, klasna pripadnost mladih ljudi nastavlja da se reprodukuje: većina ih ostaje u istom ili tek nešto malo boljem položaju.

Što se tiče obrazovanja mladih, i ovde je slika veoma tmurna. Trećina Roma/kinja, dakle oko 33,3%, ima završenu osnovnu školu, srednje obrazovanje 11,5%, a visoko obrazovanih je 0,7%. Možemo potvrditi da se udeo srednje- i visoko-obrazovanih Roma i Romkinja vremenom povećao, upravo zbog afirmativnih mera, međutim ovakva situacija nije znatnije promenila ekonomski položaj romske omladine. Veliki broj Roma i Romkinja i dalje nije ekonomski aktivno, uprkos višem stepenu školovanja. I dalje ne možemo govoriti o jednakim

13 <http://fer.org.rs/wp-content/uploads/2018/05/Forum-3-2018-SRP-290502018.pdf>

14 Zavod za statistiku Republike Srbije, dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/Objavljene-Publikacije/Popis2011/Romi.pdf> (pristupljeno: 03. 12. 2019)

startnim pozicijama ove etničke grupe i većinskog naroda. Ovo potvrđuje i *Godišnji izveštaj Lige za Dekadu* iz 2006. godine, koji navodi da 50% romskih porodica ne šalje svoju decu u školu zbog nedostatka materijalnih sredstava, a čak 20% zbog nedostatka ličnih i drugih dokumenata.¹⁵ Dakle, broj obrazovanih Romkinja i Roma menja njihovu obrazovnu strukturu, utiče na formiranje visokostručnih kadrova unutar romske zajednice, ali često ne menja klasnu poziciju. Iako su obrazovani, Romi i Romkinje uglavnom nailaze na ogromne prepreke prilikom pokušaja zaposlenja: na diskriminaciju, predrasude, imperativ zapošljavanja jedino preko političkih stranaka (stranačko zapošljavanje podrazumeva da individua mora biti član/ica određene stranke da bi dobila posao), lošu poziciju u strukturama moći i, generalno, lošu ekonomsku situaciju.

Ovo je, primera radi, plastično prikazano jednom nedavnom izjavom. „Vaš položaj zavisi u mnogome od vas samih, ali i od šansi koje vam država pruža, a šanse moraju biti jednake za sve“,¹⁶ izjavio je Nenad Borovčanin. Međutim, Romima/kinjama ne trebaju jednake šanse, jer te šanse ne uključuju i jednake startne pozicije. Primera radi, nije isto kada fakultet završi beli mladić, pripadnik srednje klase i većinske populacije, i tamnoputa Romkinja koja dolazi iz niže klase, nema ni svoju sobu ni bilo koje druge podrazumevajuće uslove za rad, a mogućnost školovanja joj se otvorila zahvaljujući kvotama... Ono što je romskoj omladini potrebno jesu jednake mogućnosti, jednake

15 *Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji*, dostupno na: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2009_04/t04_0316.htm (pristupljeno: 03.12.2019)

16 *Konferencija „Položaj mladih Roma i Romkinja u Srbiji“*, sajt Centra za istraživanje javnih politika, dostupno na: <https://www.publicpolicy.rs/arhiva/322/odrzana-konferencija-39-39-polozaj-mladih-roma-u-srbiji-39-39> (pristupljeno 04.12.2019)

pozicije u društvu, više šansi i ulaganja u razvoj jednakih uslova, u pružanje podrške stvaranju takvih uslova. Tek tada bi bilo moguće zamisliti svet u kojem mladi kreću od jednakih startnih pozicija i zaista imaju jednake šanse.

Prva dekada Roma, koja je položaj Roma i Romkinja trebala navodno promeniti na bolje, nije se završila dobrim rezultatima: situacija je ostala ista ili vrlo slična. Tekuće zvanične politike integracije Roma i Romkinja, koje se često nazivaju i drugom dekadom, pokazuju istu stvar: deklarativno se radi na tome da se položaj Roma i Romkinja poboljša, ali zacrtani ciljevi se u praktičnom smislu ne ispunjavaju. I sve se uglavnom svodi na birokratiju. Godinu dana je trebalo dok se nije usvojio prvi akcioni plan za primenu Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja, potom su se pronašle mnoge nedoslednosti koje zahtevaju redefinisane. Drugi akcioni plan koji se odnosi na period 2019-2020. godine još nije donesen i tako u (začarani) krug. Baveći se ovim birokratskim problemima, tzv. Druga dekada se već prepolovila. Ostalo je još samo pet godina do njenog kraja, a rezultata ni na vidiku. Istovremeno, diskurs desnice je sve jači, čime se pogoršanje situacije mladih Roma i Romkinja samo nastavlja.

Na osnovu rečenog, možemo zaključiti da je položaj mladih Roma i Romkinja u društvu veoma loš. Ali ovaj položaj i dalje ostaje na nestabilnom tlu, bez boljih nagoveštaja u bliskoj budućnosti – barem ne putem ovakvih politika. Brojne strategije, dokumenti i zakoni se sve više umnožavaju, ali oni se ne primenjuju već služe za političku mimikriju. Jasno je da se romska omladina nikako ne može uzdati u ovakvu politiku zasnovanu na papirima. Mladi ljudi romske nacionalnosti moraju se organizovati sami i udružiti se sa drugim grupama. Oni moraju pokazati državi ne samo to da su obrazovani i kvalifikovani za bolje poslove, koji čine srž ekonomske reprodukcije, već i to da su oni ti koji mogu da utiču na zakone koji se donose, a tiču se

njihove budućnosti, da su oni ti koji se pitaju u rešavanju njihovih problema, a ne stručnjaci koji navodno govore u njihovo ime... Jedino tako možemo gajiti nadu da će na mladima svet ostati i da će oni biti ti koji stvarno menjaju društvo.

MEDIJSKO PODSTICANJE KRIMINALIZACIJE ROMA I ROMKINJA

Reč mediji vodi poreklo od latinskog izraza *medium*, što u doslovnom prevodu znači nešto što se nalazi u sredini, što predstavlja sredinu. Glavni zadatak medija je prenošenje različitih vrsta informacija širokoj javnosti, odnosno komunikacija putem različitih medijskih sredstava kao što su: novine, televizija, internet... Mediji u veoma značajnoj meri oblikuju živote ljudi, a posebno u svetu u kome danas živimo, kada je gotovo nemoguće izbeći medijske poruke koje ne samo da nas informišu nego i formiraju naša mišljenja, stavove i percepciju. Ovo oblikovanje se često događa na nesvesnom nivou, što će reći da medijski sadržaji prenose određene vrednosne stavove o svetu, koje potom i mi sami gajimo, razvijamo, produbljujemo. Na tom tragu, mediji

mogu biti opasan katalizator stereotipa, ideoloških poruka, rasističkih i drugih diskriminatornih predstava.

Ovo je posebno slučaj sa prikazom pripadnika i pripadnica romskih zajednica u medijima. Jedan od pokazatelja medijske diskriminacije je i to što Poverenik za zaštitu ravnopravnosti poslednjih godina sve češće prima pritužbe povodom diskriminacije Roma i Romkinja na društvenim mrežama i u medijima. Iako se čini da u određenoj meri ima pomaka, te da mediji poslednjih godina o problemima sa kojima se Romi i Romkinje susreću izveštavaju korektnije, i dalje se suočavamo sa problemima izveštavanja pojedinih medija koji nastavljaju da oblikuju složene mehanizme diskriminacije. Takođe, mediji se često zadržavaju na pukom prenošenju informacija bez ulaženja u kontekst događaja i veoma retko se bave kritičkim preispitivanjem položaja Roma i Romkinja. Mediji ne propituju ni efikasnost državnih politika u cilju inkluzije romske populacije, već ponavljaju ono što državni dokumenti, kao i izjave državnih zvaničnika, najavljuju i obećavaju. Šta se stvarno događa van birokratskih ispunjavanja dužnosti i kako izgleda realnost života romske zajednice, medije izgleda ne zanima.

Štaviše, mediji često učestvuju u daljnjoj stereotipizaciji i diskriminaciji na osnovu etničke pripadnosti, boje kože, klase, pola, roda itd. O Romima i Romkinjama se različitim medijskim postupcima šire negativne predrasude i stereotipi. Kako bi mediji, pak, trebalo da imaju bitnu ulogu u borbi protiv diskriminacije i u promovisanju tolerancije – što bi doprinelo podizanju svesti najšire javnosti – negativna slika koju formiraju je tim opasnija. Ova slika nastavlja da se održava i razvija u svesti onih koji primaju medijske poruke, a to je ogroman deo stanovništva.

Postoji dosta primera za neprofesionalno izveštavanje o Romima i Romkinjama. Ponekad se to ne radi eksplicitno, već na „suptilnijii“

ili lukaviji način: pokazivanjem fotografija ili video-zapisa maloletne dece; namernim isticanjem nacionalnosti u slučajevima u kojima to nije od presudne važnosti, što odmah dovodi do etiketiranja; pisanjima bez navođenja izvora... Neki od primera naslova koji konstruišu predrasude i stereotipe o Romima i Romkinjama su: *Maloletni Rom ubio zbog para?*,¹⁷ *Maloletni Rom mu ukrao auto i slupao ga: Vlasnik očajan, nema ko da mu nadoknadi štetu...*¹⁸ U jednom slučaju je reč o sukobu dve grupe koje se bave sakupljanjem sekundarnih sirovina, a u drugom o nasilju, ali u novinarskim tekstovima se bez potrebe navodi da su neki od učesnika u incidentu Romi.

Kada gledamo ove novinske natpise, koji u većini slučajeva nisu potkrepljeni dokazima ili potvrđenim pravnosnažnim presudama, mi Romi i Romkinje se zapitamo i začudimo kako to da nigde ne može da se pročitaa: „Srbin ubio“, „Srbin ukrao“...? Nije li čudno da se samo određena etnička grupa targetira? Čemu potreba da se romska nacionalna pripadnost navodi u naslovu ili u sadržini teksta i zašto bi to predstavljalo bitnost za informaciju o krađi i sličnom? Čemu etiketiranje nacionalne manjine koja se i ovako teško bori protiv stereotipa, predrasuda i diskriminacije? Znamo da romska zajednica spada u najugroženiju nacionalnu manjinu, stoga ovakav način prikazivanja još više potpiruje predrasude i kriminalizira čitavu zajednicu.

Jedan od važnih aspekata suprostavljanja diskriminaciji predstavlja informisanje građana i građanki o problemu diskriminacije. Na osnovu *Izveštaja o istraživanju javnog mnjenja-Odnos građana i građanki*

17 <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:591893-Maloletni-Rom-ubio-zbog-para>

18 Dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:826978-Maloletni-Rom-mu-ukrao-auto-i-slupao-ga-Vlasnik-ocajan-nema-ko-da-mu-nadoknadi-stetu>

*prema diskriminaciji u Srbiji*¹⁹ iz novembra 2019. godine, polovina ispitanika i ispitanica smatra da se u medijima malo priča o diskriminaciji, te da mediji uopšte ne posvećuju pažnju ovom društvenom fenomenu. Takođe, istraživanje je pokazalo da ispitanici i ispitanice smatraju da su u Srbiji – gledano po grupama: siromašni, stariji, žene, Mađari, Bošnjaci/Muslimani, LGBT populacija, Albanci, migranti/tražiocci azila itd. – Romi i Romkinje na drugom mestu po stepenu diskriminacije. Novinarstvo koje potencira diskriminatorne naslove i sadržaje tekstova o Romima i Romkinjama ovome svakako doprinosi.

Pored kriminogeno-etiketirajućih sadržaja, tekstova i natpisa napisanih o Romima i Romkinjama, najveći broj novinskih članaka se bavi praćenjem državnih organa i međunarodnih organizacija u sferi obrazovanja Roma i Romkinja, potom obeležavanjem Svetskog dana Roma, Dana Holokausta, temama poput uslova stanovanja, zdravstvene zaštite... Romi i Romkinje u tim novinskim tekstovima ne predstavljaju noseće izvore informacija, niti su krucijalni akteri, već kao da su usputno pomenuti subjekti – dok su najčešći akteri državni organi ili međunarodne organizacije. S obzirom na težak materijalni položaj romske zajednice, o Romima i Romkinjama se najčešće govori u kontekstu različitih vrsta pomoći, a pre svega u vezi sa socijalnom pomoći. U medijima se često govori i o merama za podsticanje zapošljavanja, u vezi sa zdravstvom, obrazovnim sistemom podsticanja..., ali ponajmanje je pozitivnih priča o pripadnicima i pripadnicama romskih grupa.

O romskoj manjini se u pozitivnom kontekstu piše uglavnom kada se izveštava o kulturnim događajima. No, čak i kada se pojavljuju pozitivne priče i izveštaji kroz nacionalnu i etničku kategorizaciju,

19 *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja, Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, novembar 2019.

prikazivanje pojedinaca i pojedinki na ovaj način može imati ambivalentne posledice. S jedne strane, pozitivni prikaz onih koji su postigli određen uspeh koji odskaje od proseka nacionalne grupe može i dalje biti način produblјivanja diskriminacije: pripadnice i pripadnici većinske populacije se mogu pitati po čemu je ta osoba posebna, mogu nastaviti da razvijaju predrasude kako je uspešnim Romima i Romkinjama lako da postižu rezultate kada završavaju fakultete uz pomoć afirmativnih mera, dok na primer njima ili njihovoj deci niko ne pomaže... Pozitivne predstave o uspesima određenih osoba kroz prizmu romske nacionalnosti stoga mogu da kreiraju i da perpetuiraju stereotipe većinske populacije. S druge strane, izvesne objave o političkim i drugim uspesima pripadnika i pripadnica romske zajednice ponekad mogu biti inspirativne, a s obzirom na pozicije moći koje zauzimaju mogu da utiču na politike uključivanja romske zajednice.²⁰

Imajući navedeno u vidu, smatram da je romsku nacionalnu pripadnost kao bitnu karakteristiku za prikaz ili tekst potrebno izbegavati, posebno kada se radi o kriminalnim radnjama, jer sve to dodatno „doliva ulje na vatru“ marginalizacije i diskriminacije. Ovo dakako važi i za prikaz članova i članica drugih nacionalnih grupa. Stvari stoje drugačije ukoliko se, pak, radi o prikazu same diskriminacije, na osnovu etničke (ili neke druge) pripadnosti: u slučajevima gde je neko ugrožen samo zato što je Rom ili Romkinja, u smislu direktnog psihičkog ili fizičkog napada, ovaj podatak u izveštavanju i prikazivanju je bitan. Na taj način se čitaocima i čitateljicama ukazuje na ugroženost jedne grupe na osnovu njenog identiteta.

20 Primer je predstavnica Evropskog parlamenta iz Mađarske, Romkinja Livia Jaroka, koja je izabrana za potpredsednicu. Ona je članica Evropskog parlamenta od 2004. Dostupno na: <https://jugpress.com/prvi-put-izabrana-romkinja-za-potpredsedicu-evropskog-parlamenta/>

Veliki broj aktivista i aktivistkinja, posebno iz romskih grupa u nevladinom sektoru, bori se protiv ovakvog načina izveštavanja. Oni su neka vrsta savremenih romskih „uzbunjivača“. Iako se broj tekstova koji o realnim problemima Roma i Romkinja govori profesionalno i na nediskriminatoran način povećava, još uvek je dalek put do medijskih prikaza u kojima bi se pitanja diskriminacije, rasne mržnje, te ozbiljna analiza efikasnosti i sveobuhvatnosti primene politika za inkluziju romske nacionalne manjine (i sa njima povezanih politika) preispitali trezveno i na kritički način. Dok ne stvorimo takvo medijsko okruženje, koje bi onda bitno uticalo i na promenu stavova u javnosti, uzbunjivači i uzbunjivačice neće prestati da upozoravaju i da budu glasni...

IMA LI EKONOMIJA UTICAJA NA ROMSKU KULTURU I TRADICIJU?

Opšteprihvaćeno stanovište je da kulturni identitet jednog naroda određuju sledeći elementi: jezik, vera, tradicija i kulturno nasleđe. Na tragu ovoga, mogli bismo postaviti pitanje: imaju li Romi i Romkinje svoju kulturu ili ne? Ukoliko želimo da odgovorimo na ovo pitanje, trebalo bi imati na umu heterogenost romskih zajednica, kao i različita geografska područja življenja koja utiču na konstrukciju identiteta lokalnih romskih zajednica, a u tom smislu i na njihov socijalni položaj. Iz tog razloga je veoma teško govoriti o jedinstvenoj romskoj tradiciji ili, recimo, o tradicionalnim načinima življenja ili tradicionalnim zanimanjima Romkinja i Roma. Naš jezik nije jedinstven. Postoji mnoštvo dijalekata i još uvek nemamo standardizovan jezik.

Dakle, spadamo u usmenu grupu naroda. Onda se može postaviti pitanje: koje smo vere mi Romi i Romkinje? Ne postoji izvorna vera romskog naroda i danas smo vernici većine svetskih religija i veroispovesti. Ono što je uprkos ovoj heterogenosti sigurno je to da imamo romsku kulturu. Koliko god ona bila skromna, mi imamo kulturu i ne treba da je se stidimo ni da je prikrivamo, već da je razvijamo i delimo sa drugim kulturnim zajednicama.

Kultura ipak nije nekakva autonomna sfera, ona je neraskidivo vezana za funkcionisanje društvenog, ekonomskog i političkog života jedne zajednice. To znači da razvoj jedne kulture zavisi i od njene ekonomsko-političke organizacije, a kultura zbog toga može i da trpi posledice urušavanja ili različitih vidova razaranja tih sistema. Zapravo, u romskom slučaju bismo mogli zaključiti da je kultura najvidljivija žrtva politike i ekonomije.

Ukupan broj Roma i Romkinja, prema poslednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, iznosi 147.604, što čini oko 2% ukupnog stanovništva. U Srbiji postoji preko 500 romskih naselja, a ona se uglavnom nalaze na samim rubovima većih gradova, često ispod mostova, prečesto u potpuno nehigijenskim uslovima... Mediji, pak, romsku zajednicu uglavnom prikazuju kao najsiromašniju zajednicu. Ona to i jeste, iako mediji ovu činjenicu koriste na način produbljenja daljnje stereotipizacije i diskriminacije.²¹

Siromaštvo romskih zajednica je posledica viševjekovnih diskriminatornih politika, a one se razgranavaju u mnoštvo faktora koji to proizvode. Svakako, u postojećim uslovima proizvodnje, jedan od najvažnijih uzroka sistemske marginalizacije Roma i Romkinja je nepristupačnost posla, odnosno diskriminacija na tržištu rada. S obzirom

21 O tome više videti tekst Jelene Krivokapić „Medijsko podsticanje kriminalizacije Roma i Romkinja“ u ovom zborniku.

da su Romi i Romkinje u svakom smislu segregirani, izuzeti iz savremenih tokova sfere rada, te opšte i digitalne pismenosti, obrazovanja i kvalifikacija, da je informisanost ove manjine ogroman problem, te da na ovo utiče i nedostupnost medija i sredstava obaveštavanja na romskom jeziku, pronalaženje posla za stanovnike neformalnih romskih naselja je gotovo nemoguća misija. Ipak, veoma ozbiljan problem je i činjenica da – zbog društveno nametnutih stereotipa i rasističkih mehanizama – poslodavci prosto ne žele da zapošljavaju Rome i Romkinje.

Postavlja se pitanje šta se čini u smeru rešavanja ovih višedecenijskih problema? Ključni dokument koji strukturira plan inkluzije Roma i Romkinja, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016-2025*,²² većim delom prepoznaje probleme sa kojima se naša zajednica susreće i predlaže mere kako bi se doprinelo rešavanju istih. Ipak, čini se da obećanja rešenja većim delom ostaju samo obećanja. I dalje postoji veliki jaz između Roma/kinja i njihovih ne-romskih suseda i sugrađana. Ovo je posebno slučaj ako se uporede statistike kod mladih: mladi/e Romi/kinje imaju skoro upola manje šanse da budu uključeni u zaposlenje, obrazovanje ili obuku, u poređenju sa mladima iz većinskog stanovništva. Održavanje ovakvog stanja ima dugoročne posledice i blokira dalje mogućnosti za pristojan život.

Ključni razlog siromaštva i velikog procenta (formalne) nezaposlenosti romske populacije leži u ekonomskoj sferi, koja je – između ostalog – strukturirana rasističkim mehanizmima. Međutim, siromaštvo i nezaposlenost Roma i Romkinja se u dominantnom diskursu često pripisuje njihovoj kulturi, tradiciji, stavovima, mentalitetu... *U romskoj kulturi je da su neradnici, da ništa ne rade, osim da se vesele i prave*

22 *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016-2025*. Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_za_socijalno_ukljucivanje_roma_i_romkinja_2016_2025_0.pdf

svadbe, opis je opšteg mesta koje se često reprodukuje u diskursu. Da li je zaista tako? Da li su Romi i Romkinje neradnici i neradnice? Da li su oni/e lenji/e dok svakog i celog dana, bez obzira na to da li je +40 ili -15 stupnjeva, na hiljade njih zajedno sa svojom decom sakupljaju sekundarne sirovine za 1000 do 2000 dinara dok se bore da obezbede golo preživljavanje svojih porodica? Njihov rad nije priznat od strane države, legalno je nevidljiv i zbog toga je još lakše ne smatrati ih radnicima: nemaju radno vreme niti bilo kakav vid osiguranja, stigmatizuju se kao državni paraziti i neradnici od kojih društvo nema nikakve koristi...

Navešću još jedan primer opasnog diskursa u kojem se pribegava kulturi i tradiciji kao objašnjenju ozbiljnih problema sa kojima se nosi romska zajednica: često se u javnosti govori kako je tome što se romske devojčice rano udaju uzrok upravo romska kultura i tradicija. Romske devojčice zaista često ne nastavljaju školovanje, nego ostaju kod kuće kako bi naučile da kuvaju i obavljaju ostale poslove u domaćinstvu, jer ih njihovi roditelji već sa 13-14 godina udaju. Muška deca su i u ovoj zajednici u boljoj situaciji, jer je veća verovatnoća – spram ženske dece – da će oni nastaviti da se obrazuju. Dakle, unutar romske zajednice takođe postoje i druge linije diskriminacije, koje nisu samo zasnovane na etičkom identitetu, već na polu/rodu, kao što postoje i one duboke klasne linije koje razdvajaju romsku zajednicu.

Međutim, da li je zaista razlog prerane udaje emotivno-psihološki-fiziološki nezrelih devojčica to da se radi o tradiciji, običajima i kulturnim kodovima?!? Malo ko se ozbiljno bavi ovim pitanjem zašto dolazi do famoznih ranih, odnosno dečijih brakova, a da ne pribegava toj opasnoj i rasistički intoniranoj floskuli da se radi o kulturi i tradiciji. Da li su rani brakovi zaista deo kulture jedne zajednice? Ako se podsetimo činjenice da je najsiromašnija zajednica romska, te da višestruka i višedecenijska diskriminacija ne daje mogućnost za zaposlenje niti za iole normalne uslove za život, shvatićemo da su maloletnički

brakovi zapravo samo jedan od načina izlaska iz siromaštva. Dakle, rano stupanje romskih devojčica u brak nije stvar romske kulture i tradicije, već stvar patrijarhalnih i klasnih stega. Patrijarhalni odnosi duboko prožimaju čitavo društvo i ne zaobilaze ni romsku zajednicu. No, pre svega treba imati u vidu da su rani romski brakovi uslovljeni i ekonomskim prinudama: pripadnici/e najsiromašnije zajednice koriste različite načine izlaska iz ekonomski uslovljenih situacija, a u to spada i rana udaja.

Maloletnički i tzv. ugovoreni brakovi su „osetljiva“ tema kojom se potpiruju predrasude, a u našoj sredini se isključivo vezuju za romsku zajednicu. Stav šire javnosti se dobrim delom formira na osnovu informacija koje se dobijaju iz medija, u sprezi sa ličnim mišljenjima pojedinaca koji smatraju da je dečji brak isključivo romska tradicija. Ovo, na žalost, nije samo stav pojedinaca ili medija, koji ionako prečesto skliznu u proizvođače skandala, već i institucija. Primer je nedavna presuda Apelacionog suda u Beogradu koja je – u slučaju obljube maloletne Romkinje od 13 godina koja je završila trudnoćom – oslobodila okrivljenog upravo na osnovu pozivanja na romsku tradiciju i kulturu.²³ Dakle, kada punoletna osoba ima seksualni odnos sa maloletnom Romkinjom nije izgleda isto kao kada bi imala seksualni odnos sa maloletnom devojčicom Srpkinjom, primera radi. U ovom drugom slučaju, postoji šansa da bi bila okrivljena za kršenje prava deteta i maloletnih osoba ; u prvom slučaju, odveć je lako sve pripisati romskoj tradiciji i kulturi, na ovaj način upravo perpetuirajući istu tu famoznu tradiciju i kulturu.

23 Videti: Svenka Savić, *Pravda za Romkinje. Povodom sramotne presude: Lažni multikulturalizam većinskog društva*. Dostupno na: <https://www.autonomija.info/svenka-savic-pravda-za-romkinje.html>

Možda su postojeće afirmativne mere za upis u srednje škole, vi-
soke škole i na fakultete doprinele tome da se broj obrazovanih Roma
i Romkinja poveća, što je možda u nekim slučajevima i pomoglo tome
da se bolje kotiraju na tržištu rada. Ipak, ne smetnimo s uma da ogro-
mna brojka Roma i Romkinja – uprkos stečenom obrazovanju – osta-
je nezaposlena ili da im se daju poslovi koji su niži od onih za koje
su kvalifikovani/e. Ali, za većinu Roma i Romkinja afirmativne mere
u obrazovanju su nedodirljiva realnost: koliko ove mere zaista poma-
žu deci iz neformalnih romskih naselja? Da li bi Romi i Romkinje iz
neformalnih naselja imali drugačiju „kulturu“ i „tradiciju“ kada bi sva
njihova deca imala istinski jednake mogućnosti i *uslove* da se školuju
i pristojno zaposle? Da li je to što se dečaci i momci više podstiču da
zarađuju, a devojčice da kuvaju i budu dobre domaćice specifično samo
za romsku kulturu ili je to ono što dominira u našem društvu uopšte?
Da li su onda romski brakovi deo romske kulture i tradicije, ili je pre reč
o pronalaženju najboljeg mogućeg načina za preživljavanje?

Ekonomski položaj romske zajednice, nejednaki životni uslovi i
višestruka diskriminacija, nedovoljna sredstva za egzistenciju i izdrža-
vanje, nehumani uslovi za život... konstanta su realnosti sa kojom se
romska zajednica svakodnevno susreće i živi (odnosno, pre *preživlja-
va*). Ovakav situacija je još teža za ženski deo romske populacije, zbog
patrijarhalnih odnosa koji i nju prožimaju. Stoga je kombinacija eko-
nomski teških uslova i patrijarhalnih odnosa ono što suštinski uslovljava
rane brakove, a ne tradicija i kodovi kojima se ništa ne objašnjava već
se pribegava upravo u nedostatku ozbiljnih objašnjenja. To je ujedno
samo još jedan način da se marginalizacija romske populacije nastavlja,
održava, nadzire, kontroliše i produbljuje. Sve dok se ekonomski i osta-
li društveni faktori koji oblikuju situaciju romske zajednice istinski ne
promene na bolje, „tradicija“ i „kultura“ će nastaviti da budu poštapa-
lice kojima se upire prst u pogrešnog krivca i skreće pažnja sa pravog...

LUTKA ZA ROMKINJU

Ustaljene asocijacije u vezi sa usvojenjem dece u Srbiji su dugotrajnost procesa, mučna birokratska mašinerija, te emotivno-psihološko iscrpljivanje potencijalnih usvojitelja. Medijski posredovane predstave o usvajanju, poduprte ličnim pričama i iskustvima koji se razmenjuju na forumima i preko novinskih tekstova, niukoliko ne doprinose afirmaciji usvojenja u našoj zemlji. Ne sećam se da je ijedna organizacija, kao ni Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja organizovalo, recimo, medijsku kampanju kojom bi se parovi i pojedinci podsticali da usvoje dete. Pa, ipak, uprkos bauku usvajanja, ljudi se, iz različitih ličnih i inih motiva, odlučuju da uđu u ovaj proces. Moj partner i ja smo među njima.

Međutim, naš je slučaj umnogome incidentan, odnosno netipičan, imamo li u vidu ustaljene scenarije usvajanja dece u Srbiji. Jer, na listi potencijalnih usvojitelja bili smo (svega) tri nedelje kada je stigao prvi poziv za dete koje smo želeli. Nakon dve nedelje smo bili na informativnom razgovoru u nadležnom centru za socijalni rad. Mesec dana kasnije dete je bilo kod kuće. Drugim rečima, od našeg pojavljivanja na listi usvojitelja do dolaska deteta kući prošlo je dva meseca. I ne, mi nismo imali sreće, niti smo imali veze i kontakte u službama zaduženim za vođenje procesa i izbore usvojitelja, i ne, nije u pitanju slučajan splet okolnosti koji nas je lišio godina čekanja. Mi smo želeli Romkinju.

Znali smo da će proces biti kratkotrajan, jer nam je rečeno – nakon što smo se izjasnili da želimo da naša ćerka bude Romkinja – kako će nam se „telefon usijati“, jer decu iz osetljivih socijalnih grupa niko ne želi ili retko ko želi da usvoji. Naša želja je izazvala (dvostruko) iznenađenje, odnosno čuđenje.

Najpre, želja da imamo ćerku je ocenjena kao netipična, jer očevi u Srbiji žele sinove. Moj partner je bio doveden u situaciju da odgovara na pitanje zašto želi baš ćerku. Verujem da se isto pitanje ne postavlja parovima koji žele sinove ili im je svejedno kog pola je željeno dete. Mi smo insistirali da naše dete bude devojčica. I insistirali smo na tome da bude Romkinja. To je izazivalo još veće čuđenje, ali i ljubopitljivost. Ta ljubopitljivost se nastojala amortizovati protokolom psihološke evaluacije zainteresovanih parova za usvojenje, s tim da je u našem slučaju dodatno procenjivana naša podobnost (čitaj: normalnost), s obzirom na izraženu želju. Koliko mi je poznato (a jeste, jer sam se temeljnije uputila u stvar), parovi koji izričito *ne* žele da budu roditelji romskom detetu ne bivaju izloženi dodatnom ispitivanju, u cilju utvrđivanja psihološke i etičke podobnosti, jer to je u našem društvu normalno. Službenici nadležnog centra za socijalni rad

su nam čak predlagali da tu mogućnost ostavimo opciono, odnosno da ostavimo mogućnost da dete ne bude iz socijalno osetljive grupe. Prilikom svakog razgovora traženo je da ponovno obrazložimo, preciznije kazano, položimo račune za naš „veoma specifičan, neobičan zahtev“, kako su se izrazili jednom prilikom.

Drugim rečima, stereotipe i rasijalističke stavove ne treba obrazložiti, oni su deo paradigmatičnog habitusa i stoga su legitimne želje,²⁴ dok želje koje probijaju rasističke okvire valja stalno nadzirati i podvrgavati beskrajnom lancu propitivanja, kontrole i različitih pritisaka.

Politike usvajanja dece u Republici Srbiji odraz su, dakle, ustaljenih društveno-kulturoloških predstava, koje su pak prožete esencijalizmom i rasijalističkim elementima. Najtraženija beba u Srbiji je, kako nam je rečeno prilikom jednog razgovora sa službenicima centra za socijalni rad, zdrav dečak, do godinu dana, plave kose i plavih očiju.²⁵ Želja za romskim detetom je teško razumljiva i izaziva poučiteljno-patronažni stav. Sa tim stavom smo se u manjoj meri suočavali u našoj najbližoj okolini. Najčešće smo se susretali sa „afirmativnim“ iskazima čiji je predložak neosveščena predrasuda, iskazima tipa *i Romi mogu da budu dobri đaci, baš je bilo na televiziji* itd, koji bi, valjda, trebalo da nas ohrabre. Ljudi u svakodnevnom, „sitnim razgovorima“ reprodukuju opasne stereotipe, u osnovi kojih je apsolutno odsustvo svesti o tome da ljude prevashodno oblikuju životni uslovi, a ne „krv“, „poreklo“, „etnicitet“... Primera radi, u vezi sa zdravstvenim stanjima našeg deteta, sporadično mi se uputi komentar *Kako to da je tako često prehladna, Cigančići su baš otporni...* Doduše, jedan od stereotipa

24 U jednom razgovoru sa službenicima, moj partner je pitan da li je socijalista, jer jedino u tom svetlu postaje razumljiva naša želja, odnosno, njihovim rečima, zahtev.

25 Najveći broj usvojitelja u Srbiji želi zdravo ne-romsko dete. Paradoksalno, ali veće su šanse da romsko dete bude zdravo, jer razlozi ulaska romskog deteta u proces usvajanja nije bolest majke, što je čest slučaj kod neromske populacije.

(*Cigani genetski smrde*) smo odmah razbili, a za drugi (*Cigani imaju grubu kožu*) nam je trebalo nedelju dana.

Institucionalna diskriminacija koja je provejavala u razgovorima sa državnim službenicima – a koja se očitava čak i u preteranom oduševljavanju našom željom, te isticanjem naše plemenitosti i veličanjem moralnih vrlina, što je, često, ljudima način da se bolje osećaju dok nastavljaju da roje rasistične ideologeme – i dalje perfidno iskrsava na najneočekivanim mestima. Tako smo, primera radi, bili suočeni sa ćerkinom nepotpunom zdravstvenom dokumentacijom, nepotpunim i nedorečenim dijagnozama, te pogrešnim interpretacijama fizičkih oznaka specifičnih za romsku populaciju. Naravno, ne mogu da tvrdim da je do ovih propusta došlo isključivo jer se radi o bebi Romkinji. Ali mogu da tvrdim da je do ovih previda, nehaja i neodgovornih postupaka došlo jer je reč o detetu koji je jedan period bilo bez roditeljskog staranja.

Svakako jedna od, čini mi se, najpodmuklijih percepcija naše ćerke jeste potpuno oduzimanje obeležja romskog identiteta. Neretko se susrećemo sa pitanjima i komentarima tipa *kako je moguće da joj je tako (divan) ten, kako je samo pocrnela* (u aprilu mesecu!), *da li je vodimo u solarijum* ili iskazima tipa *i mnogi Crnogorci imaju mrku čapru* (kožu), pa, dakle, neće mnogo štrčati... Ljudima je, očito, strana ideja ili je nemoguće, naročito u provinciji gde mi stanujemo, da negovano i „lepo“ obučeno dete na trotinetu koje se kreće u javnim prostorima (trg, igrališta, igraonice, pozorište) rezervisanim za većinsko stanovništvo bude Rom/Romkinja. Takođe, očito da im je nemislivo da roditelji koji ne dele boju kože svoje ćerke vole Romkinju.

Pošto se naša trogodišnja ćerka već uveliko igra imaginativnih uloga, odlučila sam da joj kupim lutku. Tragala sam za lutkom koja će moći da joj bude bliska i radi identifikacije, što je jedna od ključnih funkcija ove igračke u ranom detinjstvu. Znajući da igračke posreduju

simbolički poredak zajednice i da su, i inače, naročito restriktivne u kontekstu formiranja identiteta devojčice (nasmejane, vitke lutke bujne kose i svedene garderobe), uporno sam tragala za lutkom koja će imati fizičke karakteristike moje ćerke. Naravno, na našem tržištu je teško naći lutku tamnije boje kože. Onda sam odlučila da to bude krpena lutka, jer su lepše od plastičnih i jer mogu da naručim da se rade po modelu. Moja jedina želja je bila da se lutka napravi od tamnije tkanine. Međutim, na moje veliko iznenađenje, odnosno zaprepašćenje, nekolicina lutkara je odbila da pravi lutke od tamnije tkanine jednostavnim „argumentom“ *ja to ne radim*. Naposletku, našla sam lutkarku koja i inače ima u ponudi lutke napravljene od tkanina različitih boja. Doduše, ja sam joj prva naručila lutku koja nije svetle puti. Možda je to bilo moguće i zato što sam u mogućnosti da izdvojim 50 evra za lutku, što je danas u Srbiji ipak privilegija. Lutke za Romkinje su, ispostavlja se, na mnogim planovima privilegija. Imaginiranje Romkinja je, shodno tome, takođe privilegija. Romske devojčice se uče da je ulazak u simbolički poredak privilegija, odnosno da im je on nedostupan i već se u igračkama korene počeci rodno-zasnovanog, a u ovom slučaju i rodno-etnički (dakako, i klasno!) zasnovanog nasilja.

Ali to je realnost u Srbiji. U 2019. godini smo svedoci brutalnosti institucionalnog vršenja rodno-etnički zasnovanog nasilja. U javnosti je odjeknula oslobađajuća presuda Apelacionog suda u Beogradu za obljubu maloletnog deteta, trinaestogodišnje Romkinje od strane punoletnog Roma. Razvila se burna polemika organizacija poput Autonomnog ženskog centra i pojedinci/pojedinke su oštro reagovali. Deo javnosti je pak skočio u odbranu odluke, spitičući se o pravne zavrzlake („neotklonjiva pravna zabluda“ koja oslobađa dotičnog muškarca krivice). Nije mi namera da analiziram ovaj slučaj: reč je, svakako, o složenom i veoma teškom slučaju. I, da, možda ova odluka suda ima opravdanja u kontekstu sadašnje situacije vanbračnog

para (previđa se, uostalom, i zabrana vanbračne zajednice sa maloletnim licem) – devojčica je rodila dete, napustila je školu, on izdržava porodicu (u zatvoru to ne bi mogao). Međutim, diskurs presude je živa, pulsirajuća rana našeg duboko nacionalno, klasno i rodno podvojenog društva. Sud je mogao doneti istu odluku, ističući da naše društvo nema socijalne mikroinstitucije koje bi brinule o premladoj majci i njenoj bebi, te su joj mogli pomoći da, recimo, bude materijalno obezbeđena i sigurna, završi školu i osposobi se za ekonomsku nezavisnost od partnera. To bi, međutim, značio šamar državi i rodno zasnovanoj ideologiji. Mnogo lakše je lupiti šamar „socijalno osetljivoj grupi“. Naravno, jer ona ne može da uzvрати šamar. Shodno tome, u obrazloženju odluke je istaknuto da je rano stupanje u seksualne odnose deo kulturne tradicije ili prakse Romkinja.

Dakle, sud je odlučio da podrži vitalne stereotipe o seksualizovanim devojčicama Romkinjama, jer na to neće reagovati većina društva. A neće reagovati ni na pravnu getoizaciju Romkinja, ni na njihovo seksualno targetiranje. Mladić, odnosno njegove individualne karakteristike, čak su uvažene, kako je istaknuto u obrazloženju, s obzirom da je kao olakšavajuća okolnost uzeta „neotklonjiva pravna zabluda“. Neprijatno mi je čak da napišem da se ni u jednom trenutku nisu zapitali da li su trinaestogodišnje Romkinje, i pored nemalog broja evidentiranih slučajeva ranog stupanja u seksualne odnose, zrele za ovaj seksualni čin ili partnerske odnose. A nisu. To, uostalom, kaže i sam zakon, zasnovan na psihološkim uvidima i procenama, čije slovo su u ovom slučaju sudije prenebregnule. Ali zakon, očigledno, izuzima Romkinje, obespravljajući ih preko svih razumskih i civilizacijskih granica.

Negde u isto vreme, tokom jeseni 2019. godine, u medijima je odjeknula vest o silovanju petnaestogodišnjakinje u Zadru. Širom Hrvatske, i u Srbiji, te na socijalnim mrežama, vođena je kampanja pod sloganom *Pravda za devojčice*. Silovana devojčica nije Romkinja. Slučaj

koji je okončan sramotnom odlukom beogradskog Apelacionog suda nije motivisao proteste pod sloganom *Pravda za devojčice*, jer u kolektivnoj svesti na ovim prostorima trinaestogodišnje Romkinje to nisu. *Pravda za Romkinje* takođe nije odjeknula socijalnim mrežama i protestnim šetnjama, iako je jednoj Romkinji detinjstvo isto tako brutalno prekinuto i ranjeno. Iako nema podršku ni najbliže okoline ni sistema koji je, u suštini, i postavlja tamo gde će biti apsolutno nevidljiva i obezglušena. Pitam se, dozvoliću sebi sentimentalnost kao protivtežu dehumanizovanja romskih devojčica, šta li je šaputala svojoj lutki sanjajući svoje detinje snove. Ako je uopšte imala lutku. Ili detinje snove...

POLITIČKO NEJEDINSTVO ROMA I ROMKINJA U SRBIJI

Prema zvaničnim podacima, romska nacionalna manjina predstavlja drugu najbrojniju manjinu u Srbiji, sa oko 146 hiljada pripadnika. Nezvanično, ovaj broj je barem dvostruko veći. Uslovi u kojima žive pripadnici ove manjine prouzrokuju brojne probleme po njih, pa i probleme tačne statistike, jer oni koji nemaju legalna dokumenta teško da mogu biti upisani u zvanične popise stanovništva i ostale statistike.

Ipak, iako su pripadnici romske nacionalne manjine delili životne probleme svih stanovnika Srbije vekovima, od samog naseljavanja na ovim prostorima oni predstavljaju najsiromašnijiu, najsegregiraniju i najviše diskriminisanu zajednicu u državi.

Razlozi za ovakav razvoj događaja su brojni, ali je jedan od bitnijih razloga i činjenica da Romi i Romkinje već više od deceniju nemaju svoje političke predstavnike koji bi ih u strukturama moći zastupali, pozivali na rešavanje problema i koordinisali politike koje bi zaista menjale njihove živote na bolje.

Zajednički stavovi

Iako je evidentno da se u krugu aktivista romskih nevladinih organizacija sve više govori o ozbiljnijoj političkoj participaciji romske nacionalne manjine, za sada nema konkretnih koraka u pogledu ozbiljnijeg organizovanja same zajednice.

Nepostojanje matične države koja bi vršila pritisak na državne institucije, ali i organizovala zajednicu oko formiranja zajedničkih političkih ciljeva, čini proces političke participacije romske manjine još težim i kompleksnijim.

Nedostatak bilo kakve političke strukture romske manjine doводи do problema nejedinstvenih stavova povodom najbitnijih političkih pitanja. S obzirom da se pripadnici romske nacionalne manjine susreću sa brojnim i višeslojnim problemima, trenutna situacija zahteva da se iz svih tih problema izdvoje neki koji se mogu smatrati prioritetnima za dalji razvoj zajednice. Politička artikulacija Roma morala bi pre svega da podrazumeva zajedničke stavove oko prioritetnih pitanja kao što su zapošljavanje (adresirajući problem diskriminacije prilikom zapošljavanja), obrazovanje, stanovanje itd.

Bez usaglašavanja stavova, odnosno bez uspostavljanja zajedničkih političkih ciljeva svih Roma i Romkinja koji na bilo kakav način zastupaju i predstavljaju romsku manjinu u institucijama, nije moguće stvaranje pritiska na političkoj sceni, koji bi kasnije dao bilo kakve rezultate. Dakle,

bez strukturisanosti koju bi ozbiljna politička organizacija omogućila, romska manjina – koja svakako poseduje izvesnu političku snagu – ostaje neartikulisana i potpuno marginalizovana.

Razlozi političke neorganizovanosti

Prvi i svakako najozbiljniji razlog političke neorganizovanosti zajednice je činjenica da romska nacionalna manjina živi na marginama društva, sa najozbiljnijim egzistencijalnim problemima. Ne može se očekivati od ljudi koji nisu sigurni da će sutra imati dovoljno hrane da prehrane sebe i porodicu da će uspeti da se lako politički angažuju. Pобољшanje najosnovnijih uslova života predstavlja veoma bitan uslov za ozbiljniji politički angažman romske nacionalne manjine, dok u trenutnoj situaciji, siromašan i gladan romski narod ne-romskim političarima predstavlja samo jeftino potkupljivu glasačku masu. Ova masa ne poseduje kapacitet da pozove političare na odgovornost u vezi sa predizbornim obećanjima, niti ima bilo kakvog uticaja u sferi realne politike.

Sušтина kapitalističkog uređenja u kome trenutno živimo bazira se na eksploataciji siromašnih slojeva društva. Zbog činjenice da su eksploatisani, pripadnici siromašnijih slojeva društva nemaju gotovo nikakvu vertikalnu prohodnost kroz sistem. Zbog toga se može reći da Romi i Romkinje, kao najsiromašniji članovi društva u kapitalizmu, nikada neće prosperirati, jer će, između ostalog, i njihova politička participacija biti onemogućena od strane uticajnih kapitalista.

Ako se na ovo doda činjenica da u Srbiji trenutno jačaju nacionalistički i desničarski pokreti i da se sve više tolerišu njihovi napadi na pripadnike romske zajednice, jasno je da trenutni splet okolnosti nimalo nije povoljan za ozbiljnije političko organizovanje romske manjine.²⁶

26 <http://rs.n1info.com/Vesti/a525773/Srbska-cast-oduzela-konja-maloletniku-u-Ni->

U kontekstu političkog organizovanja Roma je veoma važna činjenica da se bahatosti u ponašanju većine političara preslikavaju i na pojedince koje romska manjina smatra svojim „liderima“. Ova pojava je najvidljivija ako se pogledaju članovi Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, ali i oni Romi koji su predstavljali najznačajnije institucije u procesu sprovođenja projekta *Dekade Roma*.

Pojedinci koji nekako uspevaju da dospeju do izvesnih funkcija unutar institucija najčešće pribegavaju mimikriji, nakon čega se prema zajednici odnose podjednako bahato kao i ne-romski političari. Ovi ljudi predstavljaju bitan deo problema romske zajednice i ni na koji način se ne smeju smatrati njenim istinskim predstavnicima, jer oni su jedino i isključivo partijski poslušnici.²⁷ Izvestan broj Roma i Romkinja biva ucenjen gubitkom posla ili privatnim pretnjama, pa se i oni na taj način udaljavaju od interesa zajednice.

Šta su mogućnosti

Iako je situacija vrlo nepovoljna, političko organizovanje je romskoj nacionalnoj manjini potrebnije više nego ikada. Na osnovu svega prethodno rečenog, može se steći utisak da je političko organizovanje Roma i Romkinja gotovo nemoguće, ipak, ukoliko se setimo uspostavljanja zajedničkih političkih ciljeva svih Roma i Romkinja, može se reći da postoji izvestan potencijal, koji za sada ostaje neiskorišćen.

Značajan prostor za organizovanje romske zajednice potencijalno je moguće ostvariti radom na tim zajedničkim tačkama, a jedna od njih je: organizovanje sakupljača sekundarnih sirovina. Poslom

[su-za-primer.html](#)

²⁷ <https://www.masina.rs/?p=3675>

sakupljača sekundarnih sirovina bavi se na hiljade Roma u gotovo svim poznatim romskim naseljima. Njihov rad je pravno potpuno neprepoznat, iako oni svojim radom obezbeđuju postojanje reciklažne industrije, koja je u rukama privatnika.²⁸ Sakupljači ne poseduju formalni status radnika i radnica, nemaju nikakav vid osiguranja i, u najboljem slučaju, za svoj celodnevni rad mogu zaraditi oko 1000 dinara. Zbog svega navedenog, masovnim organizovanjem sakupljača u sindikate ili zadruge, moguće je organizovati čitavu romsku manjinu.

Na ovaj način je moguće uspostaviti zajedničke stavove oko zajedničkih problema koji muče Rome i Romkinje u različitim krajevima zemlje, u različitim sredinama, jer uprkos geografskoj razućenosti oni ipak poseduju slične ili iste probleme.

Parlamentarna politička participacija Roma kroz samoorganizovanu romsku partiju trenutno je skoro nemoguća. S obzirom da je za registrovanje nove političke partije i proces prikupljanja potpisa za izlazak na izbore neophodna značajna novčana suma (oko 50 hijada evra samo za overavanje svih potpisa kod notara), postavlja se pitanje finansiranja eventualne romske partije. Ukoliko bi ova sredstva i bila obezbeđena, gotovo je sigurno da ovakva partija ne može preći cenzus, jer ogroman broj Roma i Romkinja biva ucenjivano, po različitim osnovama, od strane finansijski jaćih političkih stranaka. Zbog toga nije realno očekivati da će Romi i Romkinje u skoroj budućnosti moći da zastupaju interese sopstvene zajednice na taj način.

28 Sakupljači sekundarnih sirovina firmama koje se bave recikliranjem u Srbiji obezbede i do 80% sirovina za rad, iako nisu formalno zaposleni u tim firmama. O tome videti: Robert Kasumović, *Kako sindikalizovati nevidljive radnike?*, objavljeno na portalu Mašina 22. 10. 2019. Dostupno na: <https://www.masina.rs/?p=11217>

Međutim, Romi i Romkinje mogu aktivno da učestvuju u nastajanju novih političkih opcija sa ostatkom ne-romskog stanovništva, te da učešćem u ovim procesima nametnu probleme romske manjine kao neke od problema kojima će se baviti i novonastale političke opcije, jer su opet u pitanju preseći zajedničkih političkih ciljeva. Svaka novonastala politička partija koja namerava da se bavi socijalnom i ekonomskom pravdom mora vrlo ozbiljno da se bavi i razmatranjem problema romske zajednice, a najlegitimniji način za to bio bi uključivanje sâmih Roma i Romkinja u čitav proces.

Zbog toga je neophodno da romska zajednica pre svega uspostavi zajedničke stavove oko prioriternih pitanja sopstvene zajednice, potom da se organizuje oko zajedničkih stavova i problema šire zajednice, kako bi i sâma bila spremna da kroz proces političke participacije kreira rešenja za iste. Jedinstvo sa ostalim slojevima potčinjenog i eksploatisanog stanovništva otvara prostor i za jedinstvo romske zajednice.

INKLUZIJA KAO DEPOLITIZACIJA ROMSKE ZAJEDNICE

(Osvrt na zbornik *Romi između
multikulturalizma i politike štednje*)²⁹

Inkluzija je magična reč oko koje se vrti politička projekcija najbrojnijeg evropskog *Drugog*. Ideja ove politike je: Romkinje i Romi treba sretno da se uključe u većinske nacionalne zajednice ostajući pri tome Romkinje i Romi, a sve pod palicom nadnacionalnih evropskih

²⁹ Tekst je prvobitno objavljen na sajtu *Slobodni Filozofski*, dostupno na: <http://slobodni-filozofski.com/2019/12/inkluzija-depolitizacija-romske-zajednice.html>

institucija. U izvesnom smislu, Evropa nije izmislila samo programe i projekte uključivanja Romkinja i Roma u većinska društva – izmislila je i sâm romski identitet kroz proces homogenizacije različitih etničkih, verskih, nacionalnih, rasnih, geografskih i jezičkih zajednica. Proces konstrukcije romskog identiteta otpočeo je onda kada je ideja multikulturalizma zakucala na velika vrata, krajem XX veka, a ova sprega proizvodnje i kolektivnog iskustva imaginarnog etničkog zajedništva dobijala je svoj oblik kao deo kapitalističkih mehanizama i dinamika upravljanja etničkim, rasnim, nacionalnim i drugim razlikama. Romska politika integracije stoga je čvrsto uzglobljena u neoliberalne koordinate.

Na površini, izgleda kao da se pre svega radi o normativno-političkom okviru: smišljeni su silni dokumenti, strategije i mere upravljanja sukobima koji se razbuktavaju po *mi-oni* linijama između većinskih i romskih zajednica. Ipak, „romsko pitanje“ je najpre prepoznato u kontekstu kulture, sasvim u skladu sa sveopštom kulturalizacijom onoga što bi trebalo biti političko i neodvojivo od ekonomskog. Sukladno tome: sva diskriminacija i marginalizacija najveće evropske manjine tretira se kao da pre svega proizilazi iz *kulturne razlike*. Na početku izgradnje evropskog modela politike romske inkluzije, a u vreme sutona modela kejnzijansko-fordističke države socijalnog tipa, Romkinje i Romi prepoznati su i identifikovani kao etnički partikularitet. Konstruirana je kulturno specifikovana „romska zajednica“, a na osnovu proizvodnje ekskluzivne kulturne razlike i stereotipizacija evropskih institucija, stvoren je romski identitet, kao još jedna karika u nizu kulturnih razlika. Ove razlike bi, prema paradigmi multikulturalizma, trebale funkcionirati u mirnoj koegzistenciji, priznavajući se kao razlike, te mirno učestvujući u kapitalističkom tržišnom raju razmene. Stvar je sasvim na tragu neoliberalnih oblika kreiranja imaginarijuma (etničkog, nacionalnog,

nadnacionalnog...) zajedništva preko proizvodnje, upravljanja, discipliniranja i kontrole različitosti: razlike su poželjne kao kulturne razlike, a ono što u konačnici svim diferencijacijama daje univerzalni okvir jeste kapitalističko tržište. Prema istoj toj paradigmi, klasni sukob kao da ne postoji, a sve je ostale sukobe moguće pacifikovati, nadzirati i disciplinirati mudrim tehno-menadžmentom. Identitet je dakle utvrđen i kulturno utemeljen, a pomenuta bujica dokumenata – planova integrativnih politika, strategija interkulturnih dijaloga, mera integrativne multikulturalnosti – prekrila je sve ostale ideje o tome kako bi trebalo rešiti „romsko pitanje“, odnosno suzbiti diskriminaciju i siromaštvo romske zajednice. I to je sve proglašeno politikom.

Do koje mere ovako osmišljena politika inkluzije zapravo suštinski depolitizira romsku zajednicu, nastoji pokazati zbornik *Romi između multikulturalizma i politike štednje*.³⁰ Već u dva uvodna teksta Ivana Radenkovića predstavljen je okvir u kojem se depolitizacija razumeva. S jedne strane, „romskog pitanja“ nije ni bilo dok ga evropske institucije i birokratije nisu stvorile (oblikujući monolitan romski identitet u koji su ugurane vrlo heterogene zajednice), s druge, ova stručnjačko-birokratska „politika“ koja balansira između organizacija civilnog društva i državnih institucija, i koja je početkom 2000-ih mogla biti i unosna, zapravo nikada nije bila politika u istinskom smislu. Dakako, ukoliko politiku ne razumevamo kao tehno-upravljaštvo „odozgo“, putem kojeg se koreni društvenih nejednakosti ne ukidaju već samo discipliniraju, niti kao partijsko politikanstvo kroz koje romska elita nastoji prigrabiti što je više moguće mrvica, kupujući glasove romskog naroda za još manje mrvice... Ako politiku pak, u najširem smislu pojma, mislimo kao praksu kolektivnog, kao umeće ljudi da

30 *Romi između multikulturalizma i politike štednje*, urednica: Tamara Baković Jadžić, izdavač: Forum Roma Srbije, 2018.

sami uređuju svoje zajednice kao javnu i zajedničku stvar te, polazeći od jednakosti, na opštu dobrobit svih (aspekt demokratičnosti), onda se svako tehnokratsko upravljanje partikularnim – na taj način razjedinjenim – identitetskim zajednicama, utemeljeno na nejednakosti (aspekt isključivanja-uključivanja u hijerarhijskom modelu društva), s pravom pre svrstava u *policiju*. Pomalo i na tragu rancièrovskog razlikovanja politike i policije, Radenković tvrdi da je aktuelna evropska strategija upravljanja romskim pitanjem pre *policy*, nego *politics*:

„Termin *policy* razlikujem od termina *politics* jer ukazuje na usko tehnokratsko-ekspertske vidove upravljaštva, dok bi politika kao kompleksniji pojam upućivala, u najširem smislu, na kolektivno-delatne društvene oblike koji se odnose na probleme vođenja javnih poslova, rešavanje ali i proizvodnju sukoba (unutrašnja i spoljna politika), na probleme raspolaganja proizvodnjom i distribucijom društvenih resursa (privredna i fiskalna politika) itd.“

Tehno-politika koja „počiva na štancanju *policy* dokumenata“ zapravo je simptom neuspeha i „inflacije politike“. (Ivan Radenković, *Evropsko upravljanje romskim pitanjem kao beg od politike*, 18) Evropski inženjering, kojim se potencijali demokratije drže pod kontrolom, stoga je zapravo pokazatelj suštine „politika“ inkluzije: nedostatka sâme politike.

Istovremeno nacionalni i nad-nacionalni (evropski) okvir „politike“ inkluzije odvija se, dakako, u konstelaciji sveta koji je podeljen po linijama centar-poluperiferija-periferija. U takvom miljeu, inkluzija romske populacije zamišljena je otprilike ovako: 1) države centra imaju materijalna sredstva i u sprezi sa različitim evropskim i drugim institucijama daju finansije i kredite za socijalnu inkluziju Romkinja i Roma; 2) države poluperiferije i periferije nemaju

dovoljno sredstava za realiziranje ovih „politika“; 3) vlade ovih država sprovode mere štednje u okviru kojih drastično režu izdvajanja za socijalne transfere, zbog čega je državna briga za materijalni status Romkinja i Roma znatno redukovana; 4) države poluperiferije i periferije u potpunosti ili delom prebacuju loptu na civilni sektor, kao i na lokalne samouprave, i njihove kapacitete; 5) organizacije civilnog društva bave se integrativnom „politikom“ tako što dobijaju sredstva delimično od države, a veći deo od finansijera sa Zapada; drugim rečima, novac dolazi iz država centra; 6) (polu)periferne države i njihov civilni sektor u početku dobijaju izdašna sredstava za realiziranje ove politike, no kada se česma (nakon krize 2008.) delimično zavrnila, i kada je doktrina multikulturalizma uzdrmana, „politika“ integracije romske zajednice u (polu)perifernim državama ostaje samo prinuda zbog obaveze ispunjavanja uslova za članstvo u Evropskoj uniji. I, dakako, folkloristički začin u diskursima liberalnih i desnih političara.

Još je bizarniji deo evropskog projekta tolerancije i integracije to da su evropske države centra izmislile „politiku“ uključivanja, a istovremeno u potpunosti ili velikim delom isključuju romske zajednice iz vlastitih društava. Najmoćnije evropske države upravljaju politikama inkluzije romske zajednice tako što je odstranjuju van svojih nacionalnih granica. Primera radi, Francuska je 2013. proterala Romkinje i Rome iz države, „sličnu je akciju u to vrijeme provodila i njemačka vlada s kosovskim Romima, kao i vlade skandinavskih zemalja i zemalja Beneluksa“,³¹ a Nemačka romsku zajednicu nastavlja da isključuje primenjujući niz restriktivnih regulativa, poput stvaranja liste „sigurnih zemalja porekla“ 2015. godine³², čime se pravo na azil, koje je romska

31 Andrea Radak, *Romi: vječni stranci gurnuti na rub zakona*, *Bilten*, 1. 10. 2018.

32 O ovome videti zbornik *Nimalo sigurno. Kritika koncepta sigurnih zemalja porijekla* koji su uredili Wenke Christoph, Tamara Baković Jadžić i Vladan Jeremić, u izdanju Rosa

zajednica u velikoj meri koristila, veoma ograničilo, a Romkinje i Romi u ogromnom su broju deportovani u takve zemlje itd.

Sve ovo ukazuje na suštinsku nedostatnost evropskog okvira „politike“ inkluzije romske zajednice. Ona se pre svega ogleda u tretiranju problema romske zajednice kao izolovanih od problema šire zajednice, te u evropskom nastojanju da se kontrolišu migratorni fluksevi i sprečava emigracija radne snage u zemlje centra: sve u skladu sa neoliberalnim režimima rada. Odnos Evrope prema jeftinoj (nekvalificiranoj i kvalificiranoj) radnoj snazi je dakako zamršen, jer se istovremeno radi o mehanizmima održavanja konkurencije radi fleksibilizacije rada (zbog čega je romska *rezervna armija* radne snage u određenim periodima potrebna) i stvaranja uslova u kojima su delovi populacije apsolutni višak na tržištu rada (zbog čega je romska radna snaga u određenim periodima nepotrebna). Napetost između potrebe i viška jeftine radne snage (koju velikim delom čine Romkinje i Romi) ogleda se u tome što je romski partikularitet u državama centra retorički prihvaćen, dok je realno romska zajednica interno ekskluzivna a samo eksterno inkluzivna: na ideološkom planu, postoji zalaganje za integraciju, ali zbog ekonomskog plana, ono se realizira što dalje od sopstvenog dvorišta; stoga neka se Romkinje i Romi integrišu u neka druga društva! „Politika“ inkluzije u režimu prekarizacije radne snage i promenljivih kontura podele rada je dakle u skladu sa opštim ekonomskim tokovima neoliberalnog sveta.

Što se tiče Srbije, ona je jedna od balkanskih sigurnih zemalja porekla u koju se Romkinje i Romi prinudno vraćaju,³³ ali je i država

Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu 2016.

33 O različitim problemima koje Strategija za reintegraciju povratnika u Srbiji ne rešava – od neadekvatnih uslova u prihvatnim centrima preko ksenofobnih reakcija lokalnog stanovništva do peripetija sa dobijanjem osnovnih dokumenata – videti: Julija Janačko-

u kojoj već živi velik broj pripadnica i pripadnika romske nacionalne manjine.³⁴ Politika inkluzije Romkinja i Roma u Srbiji u potpunosti je određena evropskim okvirom, projektima i preporukama. Ona nije samo kopirana, nego je i nametnuta: nijedna vlast u Srbiji nije osmislila strategije inkluzije zato što se odjednom prosvetlila i pokazala interes za najveću i na rasističkim osnovama najmarginaliziraniju manjinsku zajednicu u Evropi, već se sa romskim politikama u Srbiji otpočelo prema evropskim direktivama koje su za srpske vlasti od samoga početka predstavljale ulaznicu za Evropsku Uniju. Srpske vlasti su, dakle, prinuđene da se bave politikama koje bi romsku populaciju trebale da uključe u većinsku zajednicu, jer drugačije ne mogu zatvoriti pregovaračko poglavlje 23 za pristup Srbije Evropskoj Uniji.

Što se tiče srpske verzije tehno-upravljaštva, „politika“ romske inkluzije također se suštinski vrti oko *policy* dokumenata i birokratski je usklađena sa evropskim regulativama. Tako su se i u Srbiji pojavile „desetoletk“, odnosno ključni dokumenti prema kojima se provodi politika inkluzije romske zajednice planirana za period od jednog desetljeća: najpre je to bila *Dekada za inkluziju Roma 2005-2015*, a potom *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2016-2025*. Postoji još niz pratećih dokumenata, izveštaja i akcionih planova, ali ova dva strateška dokumenta obuhvataju ključne smernice za inkluziju romske zajednice. Pored rodno-politički korektnog dodatka u naslovu (Romkinje), novi dokument je već postojećim

vić, „Sumrak readmisije u Srbiji“, 113-118, kao i: Zoran Kuzmanović, „Prilog sa terena – Integracija povratnika u praksi“, 51-54, u: *Između forme i realnosti*, ur. Forum Roma Srbije, Beograd, 2018.

34 Zbog problema etničke mimikrije i nedostatne popisne metodologije tačan broj Romkinja i Roma u Srbiji je nepoznat, no većina podataka ukazuje na to da ih je najmanje 200 000, a potencijalno i 600 000. (*Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025*, 18)

prioritetnim oblastima – obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stanovanje – dodao i komponentu socijalne zaštite.

U vreme projekta *Dekade Roma*, najveći akcenat politike romske inkluzije bio je ipak na oblasti obrazovanja. Iako se uloga obrazovanja na početku preuveličavala – kao da se deca mogu obrazovati dok istovremeno nemaju ni šta da jedu niti druge osnovne materijalne uslove za učenje, i kao da diplome magično oslobađaju ljude siromaštva – ovaj prioritet nije osigurao da politika obrazovanja bude bez teškoća. Štaviše, uprkos određenim rezultatima koji su postignuti afirmativnim merama i kvotama, osnovni problemi obrazovanja Romkinja i Roma ostaju: obuhvat i stopa romske dece koja su uključena u predškolske, osnovnoškolske i srednjoškolske programe i dalje su veoma niski spram procenta dece većinske populacije; kontinuirana je i jezička barijera jer romska deca i omladina ne vladaju u dovoljnoj meri jezikom obrazovanja, dok se ustavno zagarantovano pravo obrazovanja na materinjem jeziku ne sprovodi; diskriminacija romske dece je sistemski, a u školsko-obrazovnim ustanovama ogleda se i u tome što se romska deca često upisuju u „specijalna odeljenja“; procenat nepismenih i tehnološki-nepismenih Romkinja i Roma je i dalje visok, što znatno sužava njihove mogućnosti zapošljavanja itd.

Oblast obrazovanja je u vreme *Dekade* trebala da bude i polje koje će određenom broju Romkinja i Roma omogućiti zapošljavanje. Međutim, i ovde su se stvari zakomplikovale, što pokazuje primer pedagoških asistentkinja i asistenata. Pedagoška asistencija uvedena je u srednjoškolsko obrazovanje kao deo afirmativnih mera i prošla je trnovit put od predškolskih romskih grupa, uvedenih 1997, do konačne institucionalizacije radnog mesta na kojem se zapošljavaju Romkinje i Romi 2011. godine. Iako je uloga romskih pedagoških asistentkinja i asistenata zamišljena kao osnovni stub dodatne podrške ugroženim grupama dece u obrazovanju, od pedagoške asistencije

napravljen je još jedan prekarni i potplaćeni posao koji otvara niz problema: ovo radno mesto, zasnovano ugovorom na određeno, tretira se kao privremena mera za spoljne saradnice i saradnike, prema proceni konkretne školske ustanove ili direktora; obuhvat posla nije jasno preciziran, zbog čega je pedagoškim asistentkinjama i asistentima nametnut čitav niz obaveza koje se ne tiču samo pedagoške asistencije i koje dovode do preopterećenosti, te kojima se u izvesnom smislu pokušava „nadomestiti smanjeni obim socijalne zaštite, odnosno nedostatak usluga javnog servisa“ (Slađana Miladinović, *Prekarni položaj pedagoških asistenata*, 96); plata pedagoških asistentkinja i asistenata kreće se u iznosu minimalne plate u Srbiji i zavisi od izdvajanja lokalnih samouprava; iako je za dobijanje ovog nesigurnog radnog mesta potrebno proći ozbiljne module obuke, profesija se potcenjuje i nastavno osoblje tretira je kao manje vrednu, zbog čega nema ravnopravan položaj u obrazovnim kolektivima; iako je zamišljena kao rad sa decom iz osetljivih grupa, pedagoška asistencija isključivo se svodi na rad sa romskom decom, dodatno doprinoseći segregaciji romske zajednice.

Dakle, u oblasti obrazovanja nije išlo sve glatko, dok su rezultati obrazovnih mera poslužili kao perje kojim se po završetku *Dekade Roma* trebalo okriti u predstavljanju kakvih-takvih rezultata integracije. Simbolično, 2015. godine, kada završava projekat *Dekade Roma*, predsednik Srbije Aleksandar Vučić izjavljuje kako su Romkinje i Romi „tradicionalno veoma siromašni“, čime kao da sugerira da krivica nije u projektima i politikama inkluzije, već da je siromaštvo maltene upisano u romski identitet (romsku kulturu ili možda čak genetiku). Neuspeh mera *Dekade* time je još više aktivirao šovinističke stereotipe i nasilje nad Romkinjama i Romima, a u retoričkim izjavama poput predsednikove položaj romskog stanovništva se esencijalizira, siromaštvo normalizira te se i dalje „pripisuje kulturnom identitetu romske zajednice“. (Milena i Jelena Reljić, *Tradicionalno siromašni i diskriminirani*, 37-38)

Međutim, Romkinje i Romi u Srbiji zaista su ostali siromašni i marginalizirani; segregirani su na obodima gradova, nekada i ograđeni zidovima (primer romskog naselja „Marko Orlović“ u Kruševcu); prinuđeni su da životare u podstandardnim naseljima u kojima često nemaju ni najosnovniji pristup vodi za piće i električnoj energiji; njihov krov nad glavom ne zadovoljava ni najminimalnije uslove adekvatnog stanovanja, dok je istovremeno pod stalnom pretnjom oduzimanja i proterivanja (čemu svedoči masovno raseljavanje romskog naselja sa deponije Vinča, kao i neizvesna sudbina romskog naselja „Crvena Zvezda“ u Nišu); problem stanovanja ne rešava se ni famoznim programom socijalnog stanovanja, namenjenog najugroženijima – a zapravo tržišno osmišljenog tako da je upravo njima nepristupačno – jer se „uloga države u rešavanju stambenih pitanja (...) dalje minimizira i stavlja u okvir proizvoljnog delovanja“ (Sladana Miladinović, *Stanovanje Roma između osnovnog ljudskog prava i urbane segregacije*, 83); Romkinje i Romi i dalje nemaju pristup tržištu rada; ogroman priliv sredstava iz evropskih i drugih fondacija namenjen inkluziji Romkinja i Roma protraćen je, a često i proneveren, jer su se „iako vrlo dobro isplanirane na papiru, aktivnosti države i političara svele (...) pre svega na maksimalnu birokratizaciju i malverzacije u kojima su značajnu ulogu odigrale i pojedine organizacije civilnog sektora“ (Robert Kasumović, *Kraj Dekade Roma*, 69); romski politički predstavnici su marionete vladajućih partija i samo još jedan delić političke elite otuđene od vlastitog naroda, itd.

Prvi projekat inkluzije završio je neslavno, a postalo je jasno da se obrazovanjem ne mogu rešiti gorući problemi romske zajednice. Drugi projekat inkluzije, koji je u toku, kao dodatnu primarnu oblast romskih politika uveo je i socijalnu politiku. Iako se čini paradoksalnim da se socijalna zaštita uvodi u vreme mera štednje, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja pod palicom ministra

Aleksandra Vulina dosetilo se kako izaći na kraj „sa lenjim Romkinjama i Romima koji žive na grbači države“: od 2016. se sprovodi socijalna politika koja primanje naknada za socijalno ugrožene slojeve i nezaposlene uslovljava prinudom na rad. Kriterijumi podobnosti za socijalnu pomoć time su još više pooštreni – ministrovim rečima, „zdrav i prav korisnik novčane socijalne pomoći će morati da razume da će za to morati da radi“ (Aleksandar Vulin, „Socijalna pomoć nije zanimanje, neće više biti bezuslovna“, *Blic*). Zapravo, nije to Vulin smislio. Ovo je samo još jedna mera prekopirana iz neoliberalne Evrope: umesto na *welfare*, preusmerava se na *workfare* doktrinu. Ništa se više ne dobija besplatno, a prema dominantnom ideologemu pretpostavlja se da su nezaposlene individue same krive što se nalaze u lošoj poziciji. Utoliko bi pretnja suspenzijom socijalnih naknada trebala da ima funkciju stimuliranja na rad, jer to što neki ne rade ispostavlja se kao problem destimulacije, nedovoljne motiviranosti i drugih ličnih osobina „lenjih“ ljudi. Iz ove logike proizilazi da su ljudi siromašni vlastitom voljom, a nagrađivanjem neradnika istovremeno se destimuliraju oni koji rade. Oduzeti od siromašnih, da bi se dalo onima koji imaju i da bi se stimulirala ekonomija krajnja je posledica *workfare* imaginarija. Tako su i Romkinje i Romi u Srbiji, u skladu sa „politikom“ inkluzije, prinuđeni da zarade socijalnu pomoć.

Istovremeno, iako je problem navodno u nedovoljnoj stimuliranosti i aktiviranju nezaposlenih na rad, oni koji rade i po jedanaest sati dnevno da bi zaradili maksimalno 2000 dinara (oko 17 eura) nisu ni prepoznati kao radnici, jer su prinuđeni da levitiraju između poslova na crno i socijalnih naknada. Romkinje i Romi u Srbiji uglavnom preživljavaju kombinirajući bedne zarade od neformalnih poslova i male iznose socijalne pomoći. Međutim, „uredbom o merama socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći, pak, korisnici socijalne pomoći su prinuđeni da obavljaju poslove koji im se ponude

po ceni znatno nižoj od minimalne cene rada i da svoj osnovni izvor egzistencije, koji obavljaju bez ugovora o radu, ostavljaju po strani“.

(Jelena Kasumović, *Inkluzija socijalnom represijom*, 87)

Melanž socijalne pomoći i zarade od neformalnih poslova osobito je doveden u pitanje u slučaju jedne od najvećih grupa romskih zanimanja: sakupljača sekundarnih sirovina. Ovi ekstralegalni radnici u industriji otpada, kojih prema nezvaničnim podacima u Srbiji ima i preko 30000, (u strateškim dokumentima stalno najavljivanom) legalizacijom bi zapravo izgubili pravo na socijalnu pomoć i time znatno smanjili već bedne iznose svojih prihoda. S druge strane, upravo na super-eksploataciji ove neformalne i nevidljive radne snage počivaju ogromni profiti reciklažne industrije, kao i države³⁵, dok to drugi pretendenti u konkurenciji poslova upravljanja otpadom doživljavaju kao krađu gradske imovine (na primer, lokalne gradske vlasti u Novom Sadu koje su 2017. od privatnih agencija za obezbeđenje unajmile čuvare kontejnera, sa zadatkom da progone i kažnjavaju romske sakupljače sekundarnih sirovina). I tako, dok velikim kapitalističkim igračima ova situacija ide u prilog, sitni kapitalisti gledaju kako bi prigrabili još nešto preostalog profita i u potpunosti istisnuli romske sakupljače iz poslova upravljanja otpadom.

Predlog rešenja problema sakupljača sekundarnih sirovina naveden u *Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2016-2025* podrazumeva da se od sakupljača napravi sitne preduzetnike i podstakne programe samozapošljavanja, čime se

35 „Čak 75% sirovina reciklažnoj industriji obezbeđuju neformalni sakupljači sekundarnih sirovina. Njihovim radom ova industrija (kojoj obezbeđuju sirovinu za rad) i država (naplatom PDV-a na prodate sirovine) ostvaruju višemilionske profite gotovo bez ikakvih ulaganja, jer sakupljači sekundarnih sirovina nisu od države prepoznati kao radnici, pa tako i ne ostvaruju nikakva prava koja proizlaze iz radnog odnosa.“ Robert Kasumović, Šta smrdi na deponiji?, *Mašina*, 27. 6. 2017.

Romkinje i Rome stavlja u još goru poziciju. Minorne cifre koje se mogu dobiti za pokretanje sopstvenog biznisa još su jedan problematični deo ove „politike“ u sklopu koje bi Romkinje i Romi, uprkos najnižoj poziciji na tržištu rada, trebali opstajati u zverinjaku tržišne konkurencije. Naravno, *Strategija* ne prepoznaje mogućnost zapošljavanja sakupljača sekundarnih sirovina „u javnim komunalnim preduzećima, već samo legalizaciju statusa sakupljača i njihovu pojedinačnu registraciju i stimulaciju kao privatnih preduzetnika“ (Jasmina Drmaku, *Sakupljači sekundarnih sirovina – Progon umesto inkluzije*, 108), niti se iz nje može videti da su javno-komunalna preduzeća partijski ustrojena. Ova „politika“ inkluzije pak ne prepoznaje nužnost zadržavanja komunalnih preduzeća u javnom vlasništvu, i borbe da ih se otrgne od partijskih interesa i usmjeri u pravcu politike koja se organizira oko ljudskih potreba. Takozvana politika inkluzije zapravo nastavlja i učvršćuje prakse koje sistemski isključuju romsku populaciju iz legalne sfere rada, dok je istovremeno hiper-eksploatiraju upravo na osnovu rasističnih i šovinističkih linija podele rada.

U Srbiji je već uvelike podmakla druga decenija inkluzije Romkinja i Roma: i dalje pod budnim okom evropskih tehno-policijskih vlada, i dalje u duhu multikulturalnog diskursa koji je, makar retorički, redovni sastojak ikonografije vlasti. No realnost koju romska zajednica živi i dalje ostaje surova te ide u pravcu trke bez dna, kako zaključuje urednica ovog zbornika:

„Kad se zavesa spustila, a slatkorečive formalnosti i obećanja ostale u prostoru negde između Balkana i Evropske Unije, naponi za inkluzijom najdiskriminisanije i najpotlačenije evropske manjinske zajednice vratili su se u regularno stanje. U postojećem političko-strateškom obliku na Balkanu oni su nemoguća misija. Za Evropsku Uniju naponi za inkluzijom Roma predstavljaju meru za suzbijanje dalje imigracije niskokvalifikovanog

romskog stanovništva u razvijene zemlje Zapadne Evrope. Da stvar bude gora, čini se da će pitanja inkluzije romske populacije u narednoj polovini decenije ostati u senci novih konkurenata u ovoj trci do dna, izbeglica iz Azije i Afrike.“ (Tamara Baković Jadžić, *Narod bez političkih protivnika*, 121-122)

Evropa je osmislila „politiku“ integracije Romkinja i Roma u društvo zasnivajući je na kontradikcijama uključivanja i isključivanja: romsku zajednicu uključuje se u društvo tako što ju se separiše te isključuje kao partikularnu zajednicu; romskom zajednicom upravljaju se „odozgo“ jer o sopstvenim životima i uređenju društvene zajednice ne odlučuje sama, nego „stručne elite“ koje rade u interesu kapitala; romska radna snaga bez papira kriminalizovana je i na taj način lakše nadzirana i eksploatirana; romska radna snaga koja sebe nastoji legalizirati prepuštena je tržišnim mehanizmima koji je s obzirom na najnižu početnu poziciju lako izbacuju iz tržišne utakmice, time još više produbljujući njenu marginalizaciju; konkurentski odnosi nastavljaju da razjedinjavaju i individualiziraju romske zajednice, istovremeno proizvodeći i reproducirajući odnose nepoverenja romske prema većinskim zajednicama, a kroz proizvodnju distance potpiruje se i desničarski diskurs straha (Romkinje i Romi postaju oni koji „kradu naš posao“, „razaraju našu kulturu“...)

Inkluzija ovde znači integraciju u tehno-birokratsku nadnacionalnu, kao i u nacionalnu celinu. Države nisu neutralne, one su te koje reguliraju priznanje različitosti. Ali pošto se više ne radi o socijalističkim državama, niti o nekim novim oblicima države blagostanja, neoliberalni državni redistributivni socijalni mehanizmi i resursi su samo usputni. Konačno polje inkluzije – preko nadnacionalnog i nacionalnog – jeste tržišno, sa svim svojim ambivalentnostima, stoga se postojeće stanje normalizira i opšta socijalno-ekonomska nejednakost

produbljuje. Ako je inkluzija sve to opisano, onda to nikako ne može biti polje kroz koje bi romska zajednica mogla organizirati (emancipatornu) politiku.

BIOGRAFIJE AUTORKI I AUTORA

Radovan Jovanović je diplomirao na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu 2012. godine. Od 2006. godine je aktivista je i volonter u romskim nevladinim organizacijama. Dolazi iz romskog naselja. Usredsređen je na pružanje podrške romskoj deci u obrazovanju i sprečavanju napuštanja škole. Učestvovao je u različitim projektima i pohađao seminare i obuke koji su mu pomogli da stekne potrebna znanja i veštine kako bi imao više mogućnosti da podržava svoju zajednicu. Zajedno sa saborcima i saborkinjama se bori za bolji položaj Roma i Romkinja u društvu i smatra da je visokoobrazovana romska omladina pokretač promena. Trenutno radi u timu *Foruma Roma Srbije* u Novom Sadu i kao socijalni medijator pri *Centru za romsku zajednicu*.

Danilo Ćurčić je završio osnovne studije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a zahvaljujući Čivning stipendiji Vlade UK master studije iz ekonomskih, socijalnih i kulturnim prava na Univerzitetu u Eseksu. Pre angažovanja u *Inicijativi za ekonomska i socijalna prava A 11*, radio je i saradivao sa različitim nevladinim i međunarodnim organizacijama, na temama koje se odnose na ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava marginalizovanih grupa, diskriminacije i isključivanja socijalno ugroženih građana i građanki.

Danilo povremeno piše o temama koje se tiču ljudskih prava za različite online portale i medije, a oblasti interesovanja vezane su mu za pravo na stanovanje i segregaciju u stanovanju, diskriminaciju i kriminalizaciju siromaštva kao i uticaj ekonomskih politika na ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava.

Danilo je u *Inicijativi A11* angažovan od njenog osnivanja, a možete ga kontaktirati na: d.curcic@a11initiative.org

Jelena Reljić je rođena 1997. godine u Nišu, sa prebivalištem u Pukovcu. Studentkinja je sociologije na Filozofskom fakultetu u Nišu. Bavi se ideološkim aspektom društvene teorije i mehanizmima integracije Roma i Romkinja u glavne društvene tokove. Romska aktivistkinja je od srednje škole. Deklariše se kao marksistička feministkinja. Kontakt mail: jeka.slipy@gmail.com

Milena Reljić je rođena 1995. godine u Nišu, sa prebivalištem u Pukovcu. Diplomirana je psihološkinja i stručna savetnica. Kao volonterka Ujedinjenih Nacija počinje da se bavi ljudskim pravima, sa fokusom na romsku nacionalnu manjinu, i dobija priliku da proširi svoja znanja radeći u Odboru za ljudska prava. Vodi nacionalni istraživački tim koji se bavi prikupljanjem, analiziranjem i upravljanjem relevantnim informacijama o Romima i Romkinjama, koje imaju za cilj promene u romskoj zajednici. Kontakt mail: milena.reljic95@hotmail.com

Jelena Krivokapić je masterirala pravo, članica je *Foruma Roma Srbije* i pravnica na projektu *Centra za romsku zajednicu* u Novom Sadu. Učestvovala je u pisanju „Izveštaja iz senke o sprovođenju Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji (perspektive aktivista)“, baveći se problemom nemogućnosti ostvarivanja prava socijalne zaštite Roma i Romkinja u Srbiji.

Jasmina Drmaku je diplomirana ekonomistkinja Ekonomskog Fakulteta u Subotici, odeljenje u Novom Sadu. Diplomirala je na Departmanu za finansije, bankarstvo i osiguranje, sa radom o analizi direktnih stranih investicija i njihovog uticaja na tržište u Srbiji kroz privatizacije fabrika.

Romskim pitanjima počinje da se bavi nakon završene škole romologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu koju vodi profesorica Svenka Savić. Aktivna je u *Forumu Roma Srbije*, od početka organizacije radionica političke edukacije, prvo kao učesnica, a zatim i kao govornica na tribinama. Piše tekstove najčešće usredsređujući se na ekonomski i politički uticaj na položaj cele zajednice, baveći se pitanjima zapošljavanja, obrazovanja, položaja sakupljača sekundarnih sirovina, a sada i ekonomskog uticaja na kulturu i tradiciju romske zajednice. Kroz aktivizam u *Forumu Roma Srbije* direktno radi sa romskom zajednicom na samoorganizovanju i zajedničkom pronalaženju rešenja za poboljšanje celokupnog njihovog položaja.

Žarka Svirčev (1983, Senta) je naučna saradnica u Institutu za književnost i umetnost u Beogradu. Proučava srpsku/jugoslovensku književnost iz perspektive feminističkih i rodni studija. Književnu kritiku piše za novosadska *Polja*. Autorka je četiri monografije: „*Ah, taj identitet!*“ *Dekonstrukcija rodni stereotipa u stvaralaštvu Dubravke Ugrešić*; *Vinaverova književna republika*; *Portret prethodnice: Draga Dejanović i avangardistkinje*; i *Ogledi o (srpskoj) ženskoj avangardnoj književnosti*.

Robert Kasumović je magistar farmacije, diplomirao na medicinskom fakultetu u Nišu. Višegodišnji je romski aktivista. Trenutno je angažovan na projektima političke edukacije *Foruma Roma Srbije*. Član je redakcije portala *Mašina*, gde se prvenstveno bavi ekološkim temama. Aktivni je sportista i muzičar.

Maja Solar je doktorirala filozofiju. Bavi se političkom teorijom, prevodi sa engleskog i francuskog, piše poeziju i prozu. Članica je levo orijentisanog teorijskog i političkog kolektiva *Gerusija*. Deo je uredništva časopisa za teorijske prakse *Stvar*. Objavila je tri zbirke poezije. Autorka je preko trideset naučnih radova iz društvene teorije. Oblasti interesovanja: marksizam, marksistički feminizam, istorija socijalizma, teorije vlasništva, teorije luksuza, antifašizam i fašizam, itd. Od 2015. godine prevodi za srpsko izdanje novina *Le monde diplomatique*.

